

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Aljaž Šetinc

Geneza etno-političnih konfliktov na Kosovu

Diplomsko delo

Ljubljana, 2012

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Aljaž Šetinc

Mentor: doc. dr. Damijan Guštin

Geneza etno-političnih konfliktov na Kosovu

Diplomsko delo

Ljubljana, 2012

Geneza etno-političnih konfliktov na Kosovu

Za opisovanje situacije na Balkanskem polotoku se že stoletja uporablja nevhvaležna metafora, da gre za »sod smodnika«. Temu poimenovanju je botrovala dolga zgodovina etničnih, verskih in političnih konfliktov med balkanskimi narodi, pa tudi mednarodnimi silami, ki so se v dogajanje vpletale zaradi svojih strateških interesov. Eno izmed območjih, kjer praktično že od časov turških osvajanj potekajo takšni konflikti, je Kosovo, ki ga Srbi radi predstavljajo kot »srbski Jeruzalem«, saj je na Kosovem polju leta 1389 potekala slavna bitka proti Turkom, Albanci pa sami sebe vidijo kot potomce antičnih Ilirov, kar po njihovem pomeni, da so bili na Kosovu prisotni že davno pred prihodom Slovanov. Ali je vprašanje »kdo je prišel prvi« res igralo ključno vlogo pri nastanku konfliktov med Srbi in Albanci? Koliko sta k temu pripomogla nacionalno-politična programa obeh narodov? Kakšen vpliv je odigrala nacionalna mitologija? To so vprašanja, na katera odgovarja diplomatska naloga pred vami.

Ključne besede: etnični konflikt, Srbi, Albanci, nacionalno-politični program, nacionalna mitologija.

Genesis of ethno-political conflicts in Kosovo

The unpleasant metaphor »Balkan powder keg« has been used to describe the situation in the Balkans for centuries. This designation derives from a long history of ethnic, religious and political conflicts between Balkan nations as well as international powers which interfered because of their own strategic interests. One of the areas where such conflicts have existed since the times of Turkish conquests is Kosovo, which is seen by Serbs as »Serbian Jerusalem« because of the famous battle against the Turks that took place at Kosovo field in 1389. Albanians on the other hand see themselves as descendants of ancient Illyrians, which according to them means, that they populated Kosovo long before the arrival of the Slavs. Did the »who came first« question really play a key-role in the emergence of conflicts between Serbs and Albanians? What was the role of national-political programs of both nations? What effect did national mythology have? These are the questions to which the thesis in front of you aims to answer.

Key words: ethnic conflict, Serbs, Albanians, national-political program, national mythology.

KAZALO

1 UVOD	6
2 METODOLOŠKI OKVIR	8
2.1 Predmet in cilj preučevanja.....	8
2.2 Raziskovalna vprašanja.....	8
2.3 Metodologija.....	8
2.4 Struktura diplomskega dela.....	9
3 TEORETIČNO IZHODIŠČE	10
3.1 Etnični konflikti.....	10
3.2 Nacionalizem.....	11
3.3 Etnična identiteta.....	11
3.4 Nacionalna mitologija.....	12
3.5 Genealogija narodov.....	13
4 ZGODOVINA KONFLIKTOV MED SRBI IN ALBANCI NA KOSOVU.....	15
4.1 Etnogeneza Albancev.....	15
4.2 Antika in obdobje selitve narodov.....	19
4.3 Srednji vek.....	21
4.3.1 Kosovo v prvi srbski državi in obdobju dinastije Nemanjićev.....	21
4.3.2 Bitka na Kosovem polju.....	25
4.4 Novi vek.....	26
4.4.1 Kosovo v obdobju Osmanskega cesarstva.....	26
4.4.2 Kosovo od balkanskih vojn do ustanovitve Kraljevine SHS.....	35
4.5 Sodobnost.....	38
4.5.1 Kosovo v Kraljevini Jugoslaviji.....	38
4.5.2 Kosovo med drugo svetovno vojno.....	40
4.5.3 Kosovo v novi Jugoslaviji.....	42
5 NASTANEK NACIONALNO - POLITIČNIH PROGRAMOV SRBOV IN ALBANCEV	48
5.1 Nacionalno-politični program Srbov: Načertanije in “Velika Srbija”.....	48
5.1.1 Termin “Velika Srbija”.....	48
5.1.2 Načertanije.....	49
5.2 Nacionalno-politični program Albancev: Prizrenska liga in “Velika Albanija”.....	52
5.2.1 Termin “Velika Albanija”.....	52
5.2.2 Prizrenska liga.....	54
6 SKLEPI	58
6.1 Vpliv konceptov Velike Srbije in Velike Albanije.....	58
6.1.1 Vpliv koncepta Velike Srbije.....	58
6.1.2 Vpliv koncepta Velike Albanije.....	59
6.2 Vpliv nacionalnih mitologij na razvoj nacionalno-političnih programov Srbov in Albancev.....	60
7 LITERATURA	63

SEZNAM KRATIC

BIH	Bosna in Hercegovina
CK ZKJ	Centralni komite Zveze komunistov Jugoslavije
Država SHS	Država Slovencev, Hrvatov in Srbov
JLA	Jugoslovanska ljudska armada
KPJ	Komunistična partija Jugoslavije
Kraljevina SHS	Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev
LDK	Demokratska liga Kosova
NATO	North Atlantic Treaty Organization
NOVJ	Narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije
OVK	Osvobodilna vojska Kosova
SFRJ	Socialistična federativna republika Jugoslavija
SS	Schutzstaffel; paravojaška organizacija nacistične stranke v Nemčiji
ZRJ	Zvezna republika Jugoslavija

1 UVOD

17. februarja 2008 je Kosovo razglasilo neodvisnost in na političnem zemljevidu Evrope se je pojavila najmlajša država starega kontinenta. Za nekatere politične analitike in poznavalce balkanskega prostora je bil s tem dosežen epilog zgodbe, ki se je začel v začetku devetdesetih let 20. stoletja z razpadom bivše Jugoslavije, spet drugi menijo, da je bilo to le vmesno dejanje na poti k novim konfliktom in premikanju državnih meja na nemirnem Balkanu, kjer je še mnogo potencialnih kriznih žarišč (Republika Srbska, Sandžak, zahodna Makedonija ipd.). Ko je govora o kosovskem problemu, je večini ljudi dobro znano dogajanje v bivši Jugoslaviji, kot so protesti albanskih študentov v Prištini leta 1981, Miloševićeva ukinitev avtonomije Vojvodini in Kosovu, oboroženi konflikti med srbskimi vojaškimi in policijskimi enotami ter Osvobodilno vojsko Kosova, intervencija zveze NATO in bombardiranje Zvezne republike Jugoslavije, kar je na koncu privedlo do umika srbskih enot in nenazadnje razglasitve neodvisnosti.

Toda da bi razumeli kompleksno situacijo, ki je pripeljala do vseh nedavnih dogodkov na Kosovu, je treba razumeti tudi preteklost in analizirati celotno zgodovino etničnih oziroma nacionalno političnih konfliktov na tem ozemlju. Jedro diplomatskega dela se bo zato vrtelo okoli spopada dveh nacionalnih politik oziroma dveh narodov, ki sta neločljivo povezana s Kosovom. Gre seveda za Srbe in Albance (čeprav so tu že dalj časa prisotne tudi številne druge etnične skupine). Tako eni kot drugi utemeljujejo svojo pravico do Kosova s pomočjo zgodovine in nacionalnih mitologij. Srbi na Kosovo gledajo kot na neke vrste sveto deželo, lahko bi rekli tudi zibelko svojega naroda, kar upravičujejo z dejstvom, da je bil na Kosovu center srednjeveške srbske države in je na tem območju veliko srednjeveških samostanov in cerkva, kar priča o njihovi zgodovinski prisotnosti na tem ozemlju. Poleg navedenega je Kosovo za Srbe izrazitega simbolnega pomena, saj je na tem območju leta 1389 potekala kosovska bitka, na podlagi katere je zrasel mit, da se je Srbija junaško žrtvovala za to, da bi ostalo krščansko Evropo ubranila pred turškim napredovanjem.

Albanci pa so na drugi strani prepričani o svojem ilirskem poreklu in ker je znano, da so antični Iliri ta področja naseljevali že davno pred prihodom Slovanov, gledajo na Srbe kot na prišleke, ali bolje rečeno kot na zavojevalce, ki so jih prišli izrinit z njihovih zgodovinskih ozemelj.

Na prvi pogled se zdi, kot da so Srbi in Albanci (vsaj kar se Kosova tiče) že od samega začetka v sporu in na nek način “naravni” sovražniki. Dejstvo pa je, da temu ni bilo vedno tako, saj je za srednji vek značilno vzpostavljanje številnih rodbinskih vezi med srbskimi in albanskimi despoti, prav tako pa je manj znano dejstvo, da so se v zloglasni kosovski bitki na strani proti Turkom med drugim borili tudi Albanci.

Pri tej tematiki me še posebej zanima geneza odnosov med Srbi in Albanci na Kosovu ter predvsem razlogi, ki so botrovali naglemu poslabšanju le teh, kar je pripeljalo do nezaupanja, rivalstva in nazadnje do odkrite sovražnosti, ki se je manifestirala v številnih oboroženih konfliktih in zločinih nad civilnim prebivalstvom tako ene kot druge narodnosti.

2 METODOLOŠKI OKVIR

2.1 Predmet in cilj preučevanja

V diplomskem delu se bom posvetil zgodovinski analizi nastanka etno-političnih konfliktov na Kosovu. Osredotočil se bom na zgodovino odnosov med Srbi in Albanci, razloge za njihovo poslabšanje ter vlogo nacionalnih mitologij obeh etničnih skupnosti pri dojetanju svoje vloge in poslanstva na Kosovu.

Cilji diplomskega dela so:

- Obrazložitev konceptov, kot so etnični konflikt, genealogija narodov, nacionalizem in nacionalna mitologija
- Pojasnitev zgodovinskega razvoja konfliktov na območju Kosova
- Razčlenitev srbskega in albanskega nacionalnega vprašanja, vključno s konceptom Velike Srbije in Velike Albanije ter njenemu vplivu na nacionalno politiko tih dveh narodov na območju Kosova

2.2 Raziskovalna vprašanja

Za temeljno vodilo te diplomske naloge sem si zastavil dve raziskovalni vprašanji.

Prvo raziskovalno vprašanje bo v zvezi z nacionalno-političnimi programi obeh narodov, in sicer me zanima, ali sta poglavitna krivca za etnične spopade med Srbi in Albanci koncepta Velike Srbije in Velike Albanije.

Kot drugo pa me zanima, v kolikšni meri je na razvoj nacionalno-političnih programov obeh narodov vplivala nacionalna mitologija.

2.3 Metodologija

Pri izdelavi diplomskega dela sem uporabil naslednje raziskovalne metode:

1. Metoda zbiranja virov, s pomočjo katere sem se seznanil z izbrano temo raziskovanja.
2. Analiza in interpretacija sekundarnih virov, s pomočjo katere sem preučil za nastanek in razvoj etničnih konfliktov na Kosovu relevantne zbrane knjige, članke in vire na internetu.
3. Zgodovinska razvojna analiza, s katero sem na podlagi zbranih podatkov analize pisnih virov predstavil zgodovinsko ozadje etničnih konfliktov med Albanci in Srbi.
4. Študije primerov, pri katerih bom proučeval posamezne primere etno-političnih konfliktov med Srbi in Albanci na Kosovu. Pri tem se bom osredotočil na vzroke za nastanek le-teh.

2.4 Struktura diplomskega dela

Diplomsko delo sestavlja uvod in sedem poglavij. V prvem delu sem opredelil cilje diplomskega dela, raziskovalni vprašanji, metodologijo ter strukturo diplomskega dela. V teoretičnem delu imam namen opredeliti koncepte, kot so etnični in politični konflikt, nacionalno mitologijo ter etnogeneza naroda. Opredelitev navedenih konceptov mi bo služila kot temelj diplomskega dela, s pomočjo katerega bom v nadaljevanju iskal možne odgovore na postavljeni raziskovalni vprašanji.

V nadaljevanju diplomskega dela se bom s pomočjo zgodovinske razvojne metode osredotočil na nacionalno-politično prebujenje srbskega in albanskega naroda ter posebej predstavil konkurenčni ideji Velike Srbije na eni in Velike Albanije na drugi strani.

V zadnjem delu bom z metodo študija primera obravnaval posamezne primere etno-političnih konfliktov med Srbi in Albanci v petih časovnih obdobjih, in sicer v obdobju osmanskega imperija, obdobju balkanskih vojn, obdobju kraljevine Jugoslavije, času med drugo svetovno vojno ter nazadnje obdobje socialistične Jugoslavije do Miloševićeve ukinitve avtonomije pokrajine Kosova znotraj Srbije. Na osnovi ugotovitev celotnega diplomskega dela bom odgovoril na zastavljeni raziskovalni vprašanji.

Diplomsko delo se končuje z zaključnimi ugotovitvami, seznamom uporabljene literature in internetnih virov.

3 TEORETIČNO IZHODIŠČE

3.1 Etnični konflikti

Pogosto slišimo izraze kot so “etničnost”, “etnične skupine” in “etnični konflikt”. Enako velja za pojem “nacionalizem”, čeprav je pomen vseh teh terminov pogosto zelo nejasen in dvoumen (Eriksen 2002, 1). Zaradi tega bomo nekaj besed namenili vsakemu od teh terminov.

Opredeliti sam koncept etničnega konflikta je dokaj nehvaležna naloga, saj v znanosti ne obstaja neka splošno sprejeta definicija le-tega. Sokolović (2006, 88) tako opozori, da se vsak konflikt, pri katerem si nasproti stojita dva subjekta z različnima etničnima identitetama, ne sme vnaprej obravnavati kot etnični, saj bi v tem primeru vsak spor, pri katerem si nasproti stojita dva posameznika, skupine posameznikov, ali pa celotne etničnosti, bil po svojem karakterju etnični. Podobno previden je tudi Horowitz (2000, 95), ki meni, da je v izhodišču treba najprej definirati sam konflikt, ki je po njegovem vsakršen boj, pri katerem je glavni namen doseči zadane cilje in istočasno nevtralizirati, poškodovati, ali celo eliminirati tekmeča. Sedaj, ko imamo definicijo konflikta, je edini logični korak, ki ga lahko naredimo, ta, da poskušamo opredeliti še termin etničnost.

Etničnost v kontekstu, ki se uporablja v modernih družbenih znanostih, se je kot termin prvič pojavila po letu 1950, njen izvor pa sega nazaj vse do antičnih Grkov, kjer je beseda *ethnos* opisovala velike, nediferencirane skupine ljudi ali živali. Sodobni pomen besede “etničnost” pa označuje sorodne skupine ljudi, ki jih veže skupna kultura, izvor ali jezik (Božić v Žagar in drugi 1999, 57).

Vse skupaj je v smiselno celoto povzel Ismayilov (2008, 51-55), ki tako za etnične konflikte pravi, da so to konflikti znotraj določene države, da spadajo med konflikte različnih identitet, ki so v svojem bistvu notranji konflikti. Poleg konfliktov med različnimi identitetami spadajo v notranje konflikte še ideološki, rasni, okoljski in drugi konflikti. Prevladujoči vidik znotraj konfliktov med različnimi identitetami so etnične, verske, plemenske ali pa jezikovne razlike. Etnični konflikt tako lahko definiramo kot spor med dvema ali več različnimi etničnimi skupinami znotraj multi-etnične države, ki je nastal zaradi pomembnih vprašanj, ki so politične, ekonomske, kulturne ali pa teritorialne narave. Mnogo konfliktov takšne vrste konča v velikem številu smrtnih žrtev, resnem kršenju osnovnih človekovih pravic in znatni

materialni škodi, nekateri pa lahko na koncu prerastejo celo v medetnično vojno, kot se je to med drugim zgodilo tudi na Kosovu.

3.2 Nacionalizem

Pogosto so etnični konflikti neposredna posledica nacionalizma, zato je prav, da podrobneje predstavimo tudi ta termin.

Eriksen (2002, 98) pravi, da gre pri nacionalizmu za vez med etničnostjo in državo. Pri nacionalizemih gre v osnovi za politični princip oziroma etnično ideologijo, ki trdi, da bi morala njihova skupina dominirati v državi. Nacionalna država je tako država, v kateri dominira določena etnična skupina, prisotna pa je težnja k integraciji in asimilaciji njenih državljanov. Večina nacionalizmov tako stremi k temu, da bi politična organizacija morala biti po svojem karakterju etnična, s čimer lahko zastopa interese določene etnične skupine. Zaradi tega nacionalne države črpajo pomemben delež svoje politične legitimnosti iz prepričevanja širših množic, da jih zares predstavljajo kot kulturno enoto.

Kellas (1998, 28) pa meni, da gre pri nacionalizmu tako za ideologijo kot tudi za vrsto obnašanja. Takšno "nacionalistično" obnašanje se tako fokusira na idejo naroda, zaradi česar spada nacionalizem med posebno vrsto ideologije in obnašanja, ki se loči od etnocentrizma, čeprav je z njim v sorodu. Ideje nacionalizma in nacionalne države po njegovem nimajo nujno podlag v etničnosti, ampak so poudarjale prostovoljno povezovanje ljudi znotraj določene države, ki so si delili isto kulturo. V modernejših časih (še zlasti to velja za 20. stoletje) pa je etničnost dobila pomembnejšo vlogo v politiki, zaradi česar je v ospredje prišel tudi tako imenovani etnonacionalizem, pri katerem gre za nacionalizem "ekskluzivne" narave, saj iz članstva določenega naroda izključuje tiste ljudi, ki si ne delijo skupne etničnosti oziroma, bolje rečeno, skupnega porekla. Kot bolj odprto obliko nacionalizma pa Kellas izpostavi tako imenovani socialni nacionalizem, ki temelji na skupni nacionalni kulturi, ne pa tudi na skupnem poreklu. Za razliko od etnonacionalizma je vključujoč, saj vsakdo lahko prevzame kulturo in se pridruži narodu, čeprav ne spada med "etnični narod".

3.3 Etnična identiteta

Za globlje razumevanje etničnih konfliktov na Kosovu je treba upoštevati tudi vpliv etničnih oziroma nacionalnih identitet. Takšne vrste identiteta vključuje kulturo, religijo, različne

zgodovinske dogodke ter politične mite in simbole, ki so pogosto zastopani v obliki narodnih herojev, epskih dogodkov in literature. Vse to oblikuje karakter določene etnične skupine in igra pomembno vlogo pri dojemanju sosednjih skupin, ki so lahko doživljane kot tekmeči za premoč, ali pa kot legitimni so-delivci moči. Kot smo lahko videli v primeru nacionalizma, lahko to pripelje etnično skupino do tega, da je netolerantna do ostalih skupin. Da takšna netolerantnost preraste v odkrit konflikt, pa je v največji meri odvisno od zgodovinskega in političnega okolja, vloge množičnih medijev, trenutnega vodstva in priložnosti, da se pojavi karizmatični vodja. Zaradi tega je etnična identiteta eden glavnih vzrokov za mobiliziranje etničnih skupin v militantne politične akterje (Božić v Žagar in drugi 1999, 64-65).

3.4 Nacionalna mitologija

Etnična identiteta tako Srbov kot Albancev je v veliki meri vezana na njihovo zgodovino in mite nacionalne preteklosti, zato se mi zdi prav, da predstavimo tudi koncept nacionalne mitologije.

Mit je eden izmed načinov, s pomočjo katerega kolektivne skupnosti, še zlasti narodi, določijo temelje njihove biti ter njim lastnega sistema moral in vrednot. Gre torej za skupek prepričanj, ki jih ima skupnost o sami sebi. Člani skupnosti se lahko zavedajo, da mit, ki ga sprejemajo, morda ni striktno natančen, kar pa niti ni važno, saj mit ni zgodovina. Pomembna je torej vsebina mita in ne njegova zgodovinska preciznost, njegova glavna naloga pa je zagotavljanje sredstva, s pomočjo katerega člani skupnosti spoznajo, da si delijo način razmišljanja, hkrati pa se z njegovo pomočjo vzpostavljajo meje znotraj same skupnosti in seveda tudi v odnosu na druge skupnosti. Potrebno pa je ločiti med mitom in ritualom, saj gre za dve različni stvari: pri mitu gre za narativni skupek idej, medtem ko ritual predstavlja artikulacijo le-teh (Schöpflin 2002, 80-81).

Da pa bi bil mit v svojem poslanstvu učinkovit, mora biti v prvi vrsti tudi verjeten, saj drugače ne bo naletel na plodna tla v skupnosti. Mit tako ne more biti skonstruiran le iz lažnega in izmišljenega materiala, ampak mora imeti nekakšno vezo s kolektivnim spominom naroda. Največkrat gre za kak dogodek iz preteklosti, na katerega se potem mit navezuje. Poznamo različne vrste mitov, nas pa bodo zanimali predvsem tisti o trpljenju in odrešitvi, ki poskušajo upravičiti težko zgodovino nekega naroda. Prevladujejo v srednji in vzhodni Evropi,

pojasnimo pa jih lahko kot zapuščino krščanstva v povezavi z geografsko, politično in kulturno marginalizacijo v odnosu na zahodno Evropo. Večina teh kultur je sebe doživljala kot rob Evrope, skoraj vse pa so tudi doživele dominacijo s strani zunanjega zavojevalca, zaradi česar so miti pri njih imeli funkcijo razlage takšnega stanja. Pri srbskem mitu o Kosovu gre za klasičen primer krščanskega vpliva. Poraz na Kosovem Polju proti otomanskim Turkom leta 1389 se tako pojasnjuje kot izbiro nebeške slave nasproti zemeljski moči. Več kot očitno gre v tem primeru za *ex post facto* racionalizacijo vojaškega poraza in kasnejše okupacije s strani Turkov, vendar ima ta mit kljub temu ogromen vpliv na kasnejše odnose z Albanci – ti tako na mitski ravni prevzamejo vlogo Turkov, torej starodavnih sovražnikov vsega srbskega, ki so prišli onesnaževat sveto zemljo srbskega trpljenja. Ta mit je zlasti po letu 1960 vse bolj omogočal popularizacijo koncepta trpeče Srbije, ki znotraj Jugoslavije nima svojega zasluženega položaja (Schöpflin 2002, 91-92).

Sedaj, ko smo si poglobljevali pogled na pojem nacionalnih mitov, je prav, da se seznanimo še z enim pomembnim terminom, in sicer genealogijo narodov, saj menim, da je ta v povezavi z nacionalnimi mitologijami odigrala ključno vlogo pri preobrazbi odnosov med Srbi in Albanci v odkrito kompetitivne in konfliktno.

3.5 Genealogija narodov

Smith (v Rizman 1991, 51-58) tako pravi, da obstajata dve različni poti, po katerih si lahko etnična skupina izbere status naroda, in sicer državno-teritorialna in etnično-genealoška. Prva pot je domena dominantnih birokratskih držav, ki so s pomočjo zakonov in državljanstva prebivalstvo določenih ozemeljskih enot zgnetle v narod, druga pot pa predstavlja reakcijo na nastanek tovrstnih držav in je pripeljala do nastanka narodnih in ljudskih skupnosti. Ti novi narodi pa so potrebovali svojo zgodovino, ki se je poustvarila s pomočjo inteligence, ki je predelala svojo lastno preteklost in s tem med člani skupnosti vzpostavila minimum solidarnosti, hkrati pa jim omogočila, da so kljub novoveškim asimilacijskim tokovom ohranili svoje razločevalne poteze. Prav tako pravi, da narodi niso statični cilji, ampak dolgoročen zgodovinski proces, ki si znotraj jasno določenih meja vedno znova postavlja nova pravila in se obnavlja. Zato je "novoveškost" naroda venomer zamejena z njegovimi zgodovinskimi koreninami in z njegovo rastjo v vsaki generaciji.

Nadalje pravi, da narodi lahko preživijo le, če imajo etnično jedro. Če ga nimajo, ga morajo izumiti, kar pomeni, da morajo odkriti primerno in dovolj prepričljivo preteklost, jo predelati in predstaviti članom in nečlanom skupnosti. Narodi morajo prav tako nekje biti 'doma', saj domovina ne more biti zgolj ozemlje, ki podeljuje avtonomijo in enotnost, ampak je lahko le zgodovinsko ozemlje, na katerem so živeli "naši predniki", ozemlje, ki ga zato "nosimo v srcu". Zato so spomeniki in sveti kraji, v katerih so se utelesili narodovi spomini in njihova pradačna lastninska pravica do teh ozemelj tako zelo pomembni, ker ustvarjajo občutek skupne pripadnosti narodu. Domovine omogočajo, da narodi vzpostavljajo kontinuiteto z "nespremenljivo" preteklostjo. Poleg vsega naštetega pa narodi potrebujejo svoje junake in svoje zlate dobe. Junaki namreč ponazarjajo "zlati dobi", v kateri so utelešeni vsi tisti ideali, ki navdihujejo novodobne voditelje in s katerimi je potrebno uskladiti vse dosežke zahodne civilizacije. Zlata doba je zagotovilo, da se bodo vse generacije kljub različnim dediščinam lahko uspešno uprle novoveškimi asimilacijskim pritiskom in skušnjavam, ki bi jih sicer lahko razkrojile. Novoveški narodi so torej "staroveški" toliko, kolikor so zakoreninjeni v preteklost, za katero večina oziroma pomemben del njihovih članov predpostavlja, da je zgolj njihova in zato znamenje njihove posebnosti.

3.6 Kosovo

V preambuli Ustave Republike Srbije (2006) je Kosovo definirano kot njen sestavni del, in sicer kot avtonomna pokrajina »Kosovo in Metohija¹«, ki se na podlagi Resolucije Varnostnega sveta Združenih narodov 1244 z dne 10. junija 1999 nahaja pod začasno civilno in vojaško upravo Združenih narodov (Veleposlaništvo Republike Srbije 2011).

V albanskem jeziku pa se za Kosovo uporablja ime »Kosova« oziroma uradno »Republika e Kosovës«, pri čemer v kosovski ustavi piše, da je Kosovo neodvisna, suverena, demokratična in nedeljiva država (Constitution of the Republic of Kosovo 2008).

---

¹ Termin Metohija je grškega porekla in pomeni dobesedno »dežela pod upravo samostana«. Srbi z njim označujejo zahodni del Kosova, medtem ko Albanci uporabljajo izraz »Rrafshi i Dukagjinit« (Bataković 1992).

4 ZGODOVINA KONFLIKTOV MED SRBI IN ALBANCI NA KOSOVU

Tako kot za celoten Balkan tudi za Kosovo velja, da se je skozi različna zgodovinska obdobja etnična sestava prebivalstva precej spreminjala, čemur so botrovale številne selitve narodov, vpadi in vojni pohodi, mešanje prišlekov z avtohtonim prebivalstvom ter seveda tudi številne nasilne selitve kot posledice vojnih porazov in menjav oblasti. V diplomskem delu bom dal poudarek na zgodovino Kosova od boja na Kosovem polju leta 1389, do jugoslovanskega obdobja s prihodom Slobodana Miloševića na oblast. Kljub temu je potrebno na kratko omeniti tudi starejšo zgodovino Kosova, ki sega od selitve narodov, do prodora osmanskih Turkov na Balkan, ker lahko na nek način rečemo, da se konflikt med Srbi in Albanci začne že takrat, saj si oboji lastijo "naravno" in zgodovinsko pravico do Kosova z argumentom, kdo je tja prispel prvi. Srbi spadajo med slovanske narode, zaradi česar ni težko določiti približnega datuma njihovega prihoda na Balkan in s tem posledično na območje današnjega Kosova, kar pa je malce težje pri Albancih, saj, kot bomo videli v nadaljevanju, njihovo poreklo povzroča precejšnje delitve in nesoglasja v znanstvenih krogih. Pri večini albanskih zgodovinarjev obstaja soglasje, da so Albanci potomci antičnih Ilirov in posledično eden najstarejših narodov Balkana, pa tudi celotne Evrope, kar pa mrzlično zavračajo njihovi srbski (pa tudi nekateri mednarodni) kolegi. Ta večna dilema, "kdo je prišel prvi", je v primeru Kosova tako pomembna, da mimo nje preprosto ne moremo, zato etnogenezi Albancev posvečam posebno podpoglavje.

4.1 Etnogeneza Albancev

Vprašanje etnogeneze in izvora narodov je dandanes v vse večji meri predmet političnih mistifikacij. To še posebej velja za območje Balkana, ali bolje rečeno bivše Jugoslavije, kjer si praktično vse etnične skupine lastijo slavne prednike. Obstajajo številna mnenja in knjige, v katerih Srbi trdijo, da so najstarejši narod na Balkanu, Hrvati da so potomci Etruščanov, Slovenci da izvirajo iz Venetov, Albanci pa, da so potomci Ilirov, Tračanov, ali pa Pelazgov. Vse te teorije so v svoji biti rasistične, ustvarjene pa so z enim samim namenom: priskrbeti dokaz za trditev, da ima vsak od teh narodov močnejšo pravico do teritorijev, ki jih naseljuje, kljub temu, da jih večina temelji zgolj na domnevah in fikcijah (Avramović 1999). Slednje velja tudi za albanski narod, ki je, kot pravi Connor (1994, 219), zelo razčlenjen v geografskem, kulturnem in etničnem smislu, saj se deli na severne Gege in južne Toske, ki se

ne razlikujejo zgolj po dialektu, ampak tudi po videzu, kar po njegovem mnenju predstavlja precejšnjo oviro za mit o skupnem poreklu in “etnični čistosti”.

Voje (1994, 36) pravi, da vprašanje etnogeneze Albancev predstavlja eno najtežjih vprašanj pri proučevanju balkanskih narodov. Albanski zgodovinarji so mnenja, da so bili Iliri neposredni predniki današnjih Albancev, zaradi česar potencirajo njihovo vlogo na Balkanu. Menijo, da so živeli na velikem teritoriju od Jadranskega morja do reke Save, na vzhodu pa na območju današnje Makedonije, Srbije in Kosova. V mnogih delih pa poudarjajo celo to, da naj bi Iliri v antičnem obdobju pod rimsko upravo ohranili nacionalno integriteto in zavest, prebrodili naselitev Slovanov ter nato v srednji vek vstopili etnično čisti (Drançolli v Stavileci 2008, 44-45).

Dokaz za to tezo naj bi se skrival v dejstvu, da je bilo med raznimi plemeni, ki so v predzgodovinski dobi naseljevala današnjo Albanijo, tudi pleme Albanoi z glavnim mestom Albanopolis, ki naj bi prebivalo v osrednjem delu današnje Albanije. Konec antike in preseljevanje narodov so južni ilirski kraji dočakali z romanskim in domačim romaniziranim in polromaniziranim prebivalstvom v urbanih središčih, medtem ko se je avtohtono ilirsko prebivalstvo ohranilo v notranjosti, zlasti v težko dostopnih gorskih predelih, kjer jih proces romanizacije nikoli ni zajel. Večje etnične motnje so izzvala poznejša naseljevanja Slovanov od sredine 9. do začetka 11. stoletja, kar še posebej velja za širjenje slovanskega elementa v severni Albaniji. To potrjujejo tudi številni slovanski toponimi na tem področju, nekateri od njih so se ohranili vse do danes. Vse to dokazuje, da so bili slovanski prišleki sčasoma asimilirani oziroma albanizirani in so tako postali eden od konstitutivnih elementov v etnogenezi Albancev (Altimari in drugi 1984, 15-18).

Ime Iliri se v tem delu Balkana za označevanje staroselcev zadnjič pojavi v 7. stoletju, medtem ko pride do prve omembe Albancev šele v 11. stoletju, in sicer v dveh virih: bizantinski zgodovinar Mihail Atalijat piše o pohodu bizantinskega sicilijanskega namestnika Maniakosa iz Drača proti Solunu leta 1043, pri katerem kot vojaki sodelujejo tudi “Arvaniti”. Drugi pa je zapis v Aleksijadi, delu bizantinske princese Ane Komnen iz leta 1081, kjer opisuje invazijo na mesto Drač s strani Normanov. Bizantincem po tem zapisu pomaga tudi srbski odred pod vodstvom princa Duklje Bodina in nekaj “Arvanitov” (Bogdanović 1986). Razlog za tako pozno omembo imena Albancev naj bi se skrival v dejstvu, da so staroselci v notranjosti veliko lažje ohranili svoje običaje, jezik in nacionalno kulturo, kakor tisti v

primorskih delih današnje Albanije, ki so bili izpostavljeni veliko močnejšemu procesu romanizacije. Zgodnjesrednjeveška kultura Koman se je najmočneje razvila prav v notranjosti severne in srednje Albanije in ena največjih nekropol te kulture v Kruji se nahaja prav na območju, kjer je v času antike živel ilirsko pleme Albanoi in kjer je stala njihova prestolnica Albanopolis. Albanoi naj bi tako ohranili svoje nacionalno ime, saj so bizantinski pisci od 11. stoletja dalje poimenovali narod, ki je živel na območju Arbanona, s središčem v Kruji, Arbanitai. To ohranjanje plemenskega imena na istem območju naj bi tudi bil največji dokaz o ilirsko-albanski etnični kontinuiteti, hkrati pa naj bi izključevalo možnost, da so se srednjeveški Arbanitai od nekod preselili. Poleg lingvističnih in arheoloških argumentov pa naj bi v prid ilirsko-albanski kontinuiteti govorila tudi etnološka odkritja, kot so ostanki ilirske kulture v materialni in duhovni kulturi današnjih Albancev – elementi narodne noše, pogrebni običaji, ljudski ples, narodna verovanja in še številna druga (Altimari in drugi 1984, 18-21).

Tej teoriji pa oporeka Roth (1996), ki trdi, da obstaja prepad med večino današnjih raziskovalcev na eni in albanskimi na drugi strani, ker se slednji še vedno zanašajo le na ugotovitve nemške arheološke in lingvistične šole s konca 18. in 19. stoletja, ki je tudi prva podala idejo o povezavi med Iliri in Albanci. Roth sicer ne oporeka, da so Albanci med drugim tudi potomci Ilirov, vendar so prav tako potomci Tračanov, Dačanov, Mezijcev, Dardanov, Vlahov in nenazadnje tudi Slovanov, saj so se vsa ta ljudstva na prostoru današnje Albanije nenehno mešala. Nasprotnik ilirske teorije je prav tako Bogdanović (1986), ki opozarja, da ima lingvistična argumentacija ilirsko-albanske kontinuitete številne pomanjkljivosti, saj bi za bolj zanesljivo raziskovanje genetskih vezi med današnjim albanskim jezikom in njegovim domnevnim antičnim predhodnikom bilo potrebno poznati tudi sam ilirski jezik, vendar pa o njem obstaja izredno malo znanja in gradiv; še največ se da sklepati zgolj iz posrednih virov, kot so antični grški avtorji. V današnjem albanskem jeziku so brez dvoma bile prepoznane tudi stare ilirske besede, vendar pa je to lahko zgolj ostanek zgodnejšega ilirskega sloja (podobno kot to velja za določene keltske besede v francoskem jeziku), poleg tega pa je bilo prepoznanih tudi ogromno slovničnih elementov, ki so po pričevanju antičnih piscev brez dvoma traškega izvora. Ravno to dejstvo je nekatere lingviste privedlo do tega, da se zavrže ilirska teorija izvora Albancev in se jo nadomesti s traško, saj so številna dejstva, ki ji govorijo v prid. Najpomembnejši razlog za nevzdržnost ilirske teorije je preprosto dejstvo, da albanski jezik, tako kot traški, izhaja iz satemske skupine jezikov, medtem ko je ilirski najverjetneje pripadal kentumski skupini in se torej albanski nikakor ne

bi mogel razviti iz ilirskega, ampak je lahko zgolj eden izmed traških dialektov, njegov traško-ilirski karakter pa je lahko posledica kasnejše traško-ilirske simbioze.

Po tej teoriji je do priseljevanja Albancev v njihovo današnjo domovino prišlo sorazmerno pozno, ker se edino tako lahko pojasni, zakaj v njihovem jeziku ni sledov avtohtone pomorske terminologije in zakaj toponimi v zgodovinskih albanskih območjih nimajo albanskega fonetskega lika oziroma zakaj le-ti niso doživeli nekaterih glasovnih sprememb, do katerih bi brez dvoma prišlo, če bi se Albanci od nekdaj nahajali na svojem današnjem ozemlju. Upoštevajoč nekatere antične toponime, ki pod svojim slovanskim korenem izdajo albanski fonetični lik, kot npr. Niš (od Naisus), Škupi (od Skupi, danes Skopje) in Ohrid (od Lihnis, Lihnidis), lahko vidimo, da se kot posrednik pri slovanski obliki povsod pojavlja albanski jezik, zaradi česar se predpostavlja, da je bila domovina albanskih tračansko-ilirskih prednikov Dardanija in Peonija, torej območje južne in zahodne Morave, Ibra in Kosovega polja ter vzhodne Makedonije. To bi lahko pomenilo, da so se predniki današnjih Albancev sprva nahajali v središču Balkanskega polotoka in da so se nato skozi stoletja postopoma pomikali proti današnji Albaniji. To še ni dokaz, da so predniki Albancev bili Dardanci ali Peonci, pomeni pa lahko, da so se albanski predniki pomikali sprva s Hemusa in Rodopa v Dardanijo in Peonijo, nato pa še iz Dardanije in Peonije v današnjo Albanijo, kar se je odvijalo postopoma in v več valovih od 2. do najkasneje 6. stoletja (Bogdanović 1986).

Eno izmed odkritij, ki lahko šteje kot dokaz traške teorije porekla Albancev, je v svoji knjigi opisal Malcolm (1998, 2. pogl.), in sicer gre za odkritje nemškega raziskovalca Schramma, da so bili edino traško pleme, ki se še omenja v zgodnjih pisnih virih, pleme Bessi, ki so prebivali v zahodnih in južnih gorovjih današnje Bolgarije. Znano je, da se je njihova verzija traškega jezika še govorila v drugi polovici 6. stoletja in da so bili spreobrnjeni v krščanstvo. Bessi naj bi se tako v začetku 9. stoletja preselili s svoje domovine v Bolgariji proti severni Albaniji, da bi se izognili preganjanju kristjanov s strani bolgarskih kanov, ki so bili pogani. In ravno ta zgodnja spreobrnitev Bessov v krščanstvo bi lahko dala odgovor na vprašanje, kako je lahko albanski jezik preživel. Znano je, da je Besse v 4. stoletju pokristjanil škof Nicetas, katerega materni jezik je bila latinščina, prav tako pa je dejstvo, da so Albanci sprejeli krščanstvo od latinsko govorečega učitelja oziroma učiteljev, kar se kaže v številnih albanskih besedah, ki so latinskega izvora, kot npr. meshe-missa(maša), ipeshk-episopus(škof), mrekkull-miraculum(čudež), itd...

Povsem pa se je od ilirske in traške teorije oddaljil Deretić (2005, 35-38), ki meni, da pradomovina današnjih Albancev sploh ni Balkan, temveč Kavkaz, kjer je v antičnih časih ob Kaspijskem morju obstajala država z imenom Albanija, njeni prebivalci pa so se imenovali Albanci. To območje so nato v 7. stoletju osvojili Arabci, Albanci pa so postali njihovi podaniki. Arabci so kasneje v 10. stoletju osvojili tudi Sicilijo in s seboj kot pomožno vojsko pripeljali tudi Albance s Kavkaza, njihovi potomci pa še danes živijo tam, kar Deretić dokazuje z dejstvom, da so današnji Albanci s Sicilije in juga Italije edini, ki še uporabljajo staro ime, to je Arbëreshë, medtem ko vsi ostali sami sebe imenujejo Shqiptarët. Na področju Sicilije in južne Italije je nato prihajalo do številnih bojev za oblast med Arabci in Bizantinci, slednji pa naj bi nato leta 1043 na Balkan kot vojake najemnike pripeljali tudi Albance, kar naj bi bila tudi razlaga, zakaj se pred to letnico ime Albanci na Balkanu ne pojavlja.

Kot lahko vidimo, obstajajo številne teorije o poreklu Albancev, na tem mestu smo na kratko omenili le nekatere od njih. Lahko pa povzamemo besede Bogdanovića (1986), da predniki Albancev niso predstavljali niti kakšne močnejše etnične skupine ali plemena niti niso bili kakšna plemenska zveza, ki bi se pokazala kot pomemben zgodovinski akter, še manj pa kakšno državo ali narod, s katerim bi se rimska ali bizantinska oblast morala spopadati. Na žalost je tako, da je pri raziskovanju te problematike znanost pogosteje kot ne odrinjena na stran zaradi nacionalno-političnih potreb, saj si Albanci mrzlično želijo dokazati, da so avtohtoni prebivalci Balkana in posledično tudi prvi, ki so bili na Kosovu, medtem ko bi Srbi z veseljem radi trdili, da so Albanci na Kosovu kasnejši "dodatek". Zaradi množstva teorij se bom sklepanju zaključkov o tem, "kdo je prišel prvi", v tem delu izognil, lahko pa se strinjamo, da gre že pri samem vprašanju etnogeneze Albancev za prvi etno-politični konflikt med Srbi in Albanci.

4.2 Antika in obdobje selitve narodov

Balkanski polotok se po geografskih značilnostih razlikuje od ostalih južnoevropskih polotokov, saj za razliko od Apeninskega in Pirenejskega nima izrazite naravne meje proti celini. Prav tako geografsko gledano ta prostor ni enoten, skupno mu je namreč le to, da povsod prevladuje gorata pokrajina, zaradi česar lahko zaključimo, da površina Balkanskega polotoka ni pospeševala združevanja ljudstev, ki so na njem prebivali. Poleg zemljepisne lege je izrednega pomena tudi politična lega, kajti Balkanski polotok je bil v zgodovini tipično

prehodno ozemlje, kjer so se križali različni politični in kulturni vplivi, prek njega pa so potekale pomembne trgovske poti in ostale komunikacije (Voje 1994, 9).

Območje današnjega Kosova, skupaj z današnjo južno Srbijo in severno Makedonijo, je v bronasti dobi (okrog leta 1800-750 pr.n.št.) spadalo pod Dardanijo, raziskovalci pa si niso edini v tem, katera plemena so jo naseljevala. Nekateri menijo, da so tam živela izključno ilirska plemena (Shukriu v Stavileci 2008, 5-6), vendar so novejša intenzivna arheološka raziskovanja ob upoštevanju podatkov v pisnih virih pokazala, da so bili Dardanci, Peonci in Tribali, ki so živeli na srednjem Balkanu, v sotočju reke Morave, v porečju Vardarja do Demir Kapije, nove, posebne etnične skupine. V Dardaniji so bili staroselci Dačani-Mizijci in ostanki Frigijcev. Seveda ni mogoče ovreči dejstva, da je prišlo v Dardaniji do močne naselitve Ilirov in Tračanov, saj je razvita železna doba (okrog leta 700 pr.n.št.) obdobje, v katerem so se paleobalkanski narodi že oblikovali v etnične skupnosti. To je obdobje, v katerem so bili Iliri v ekspanziji (Voje 1994, 36).

Ko je prišel Balkanski polotok pod oblast rimskega imperija, so bile južnoilirske in dardanske dežele razbite. Administrativno je bila Dardanija leta 14 n.št. priključena provinci Meziji, katere južni del je zavzemala. Dardanija spada med najmanj romanizirane antične predele na Balkanu, kjer se je avtohtono prebivalstvo najbolj obdržalo. Kontinuiteta poznoantičnega družbenega in ekonomskega razvoja je bila prekinjena z naselitvijo Slovanov na Balkanski polotok konec 6. in v 7. stoletju, s čimer se tudi začne obdobje selitve narodov. Kosovo je bil odprt in dostopen prostor, prek katerega so potekale pomembne komunikacije. Ravninski in plodni predeli so ustrezali potrebam slovanskih poljedelcev, staroselci pa so se večinoma umaknili v planinske predele, nekateri pa so bili pobiti ali pa so se asimilirali s Slovani. Deloma so se pod imenom Vlahi (romanizirani staroselci) ohranili v času srbske srednjeveške države in kasneje pod Turki (Voje 1994, 36-37).

Slika 4.1: Današnje meje Kosova v primerjavi z mejami Bizantinske province Dardanije (6. st. n. št).

Kosovo within Byzantine Empire (6th century):

- Dardania province within Byzantine Empire
- Praevalitana province within Byzantine Empire
- Moesia Superior province within Byzantine Empire
- Dacia Mediteranea province within Byzantine Empire
- Macedonia province within Byzantine Empire
- Epirus province within Byzantine Empire
- border of modern Kosovo

Vir: Wikipedia (2010)

4.3 Srednji vek

4.3.1 Kosovo v prvi srbski državi in obdobju dinastije Nemanjićev

Srbska plemena so se skupaj z ostalimi slovanskimi plemeni premikala proti Balkanu v več valovih, začeni s 6. stoletjem, te selitve pa se končajo v 7. stoletju. Ni povsem jasno, ali so v tem obdobju Srbi že prišli v stik z Albanci ali z njihovimi etničnimi predniki, gotovo pa je to, da ta stik ni bil konfliktna narave, saj Srbi od Albancev niso vzeli zemlje ali celo države, kajti v času selitev srbskih plemen na Balkan ni bilo nikakršne državne tvorbe albanskega naroda, prav tako pa se v tem obdobju ne pojavlja nobena etnična skupina Albancev ali njihovih prednikov kot zgodovinski akter. Tudi če se sprejme teza, da so Albanci "čisti" potomci Ilirov, ki so brez dvoma bili pomemben zgodovinski akter na Balkanu, se to ne tiče naseljevanja Slovanov oziroma Srbov, saj Srbi kot kolonizatorji Balkana niso bili v konfliktu z Iliri, ki so že davno pred tem bili poraženi in eliminirani, ampak z Bizantinskim cesarstvom, torej z Grki in njihovimi zavezniki oziroma najemniki in nenazadnje z romanskim prebivalstvom mest, ki so se znašla na poti slovanskih selitvenih tokov. S prebivalci planin, to

pa pomeni prav z albansko-vlaškimi pastirskimi etničnimi skupinami, se srbska plemena niso spopadala. Srbi in Albanci v zgodnjem srednjem veku med seboj niso tekmeči, saj so Albanci skoncentrirani na planinske predele, iz katerih se začnejo širiti šele zaradi povečevanja obeh populacij in sprememb v fevdalni strukturi družbe, kar privede do dvosmernega toka: agrarno prebivalstvo se z ravninskim predelom začne širiti proti planinam, s čimer prevzemajo tudi živinorejsko dejavnost, istočasno pa se živinorejsko prebivalstvo s planin začne spuščati v nižinske predele. Šele takrat ta odnos začne odkrivati svoj konfliktni potencial, ki pa se v polni meri pokaže šele kasneje, v 15. stoletju (Janković 1999).

Država Srbov se je formirala v 10. in 11. stoletju iz manjših plemenskih skupnosti in kneževin, ki so bile znane iz 9. stoletja, in sicer na prostoru Duklje, Travunije in Zahumlja, od Neretve do Drima. Na skrajnem jugovzhodu je ta država segala tudi na prostor Albanije, predvsem na območje Skadarskega jezera in mesta Skadar. Za časa največjega obsega dukljanske države pod Bodinom, od 1081-1116, pa se je znotraj njenih meja znašla tudi celotna današnja severna Albanija, kar pomeni, da so bili severno-albanski pastirji vključeni v srbsko državo že v 11. stoletju. Območje Kosova in Metohije je bilo vključeno v meje srbske države že konec 11. stoletja, njen del pa že v prvi polovici 10. stoletja. Za časa kneza Raške Časlava, ki je vladal od 927. do 950. leta, vendar so bile v tistem času meje nestanovitne in so se zaradi pogostih bojev z bizantinskim cesarstvom nenehno menjavale. Do čvrstega posedovanja Kosova in nekaterih teritorijev južno od Prokletij s strani srbske države pa pride v 13. stoletju, kar uspe vladarjem dinastije Nemanjićev. Stefan Nemanja, ustanovitelj te dinastije, je za časa svoje vladavine (1170-1190) pod svojo oblastjo združil široka področja na jugu in vzhodu Srbije, na jugu je to bilo etnično srbsko območje Metohija - Hvosno, Podrimje, Kosterc, Drškovina s Prizrenskim okolišem, zatem Kosovo - Lab, Lipljan, Sitnica ter Skopje in predel okoli zgornjega toka Vardarja. Na skadarskem sektorju je Nemanja Srbiji povrnil tudi Skadar z zaledjem. Vsa ta območja so bila že več kot 500 let poseljena s Srbi, medtem ko se albanske skupine omenjajo samo v planinah, izjema pa je tudi Pilot, ki ga srbski izvori štejejo za albanskega. Politična integracija Kosova in Metohije ter severne Albanije se nadaljuje v 13. in 14. stoletju, predvsem za časa Stefana Prvovenčanega, ki je nadaljeval s širjenjem proti območjem, ki so ležala ob meji z Zeto, proti Albaniji (Bogdanović 1986).

V začetku 13. stoletja Kosovo postane kulturni in administrativni center srbskega imperija, leta 1219 pa se sedež srbske pravoslavne cerkve, ki je medtem pridobila status avtokefalnosti,

preseli v Peć (Savich 2000). V tem času Srbiji vlada kralj Milutin Uroš II. (1282-1321), ki zgradi veliko samostanov, na Kosovu so med bolj znanimi samostan v Gračanici, Bogorodica Ljeviška v Prizrenu in številni drugi (Voje 1994, 99). Za našo tematiko je pomembno, da omenimo še vladavino Stefana Dušana, saj je za časa njegovega vladanja (1331-1355) v srbski imperij vključil še Bar, Prizren, Ohrid, Valoro ter nazadnje še Epir in Tesalijo, tako da je dobil uradni naziv “kralj Srbov, Grkov, Bolgarov in Albancev” (glej sliko 4.2). Prizren je postal nova prestolnica srbskega imperija in glavno trgovsko središče. Po smrti Stefana Dušana leta 1355 je Kosovu zavladal kralj Vukašin Mrnjavčević, ki je vladal hkrati s carjem Urošem I., sinom Stefana Dušana in hkrati zadnjim predstavnikom dinastije Nemanjićev (Savich 2000). Za to celotno obdobje lahko z dokajšnjo mero gotovosti trdimo, da je značaj Kosova večinsko srbski, kar potrjujejo številne listine: hilendarska Stefana Nemanje iz leta 1199, žička okrog leta 1220, svetoš Stefana (1313-1318), dečanska (1330), gračaniška (1321-1322) in arhangelska zlata bula (1348). Pomembna je zlasti dečanska listina, ker vsebuje imena starešin gospodarstev po vaseh, ki so bile pod samostansko fevdalno upravo. V njej je zapisano, da so prebivalci dečanske samostanske posesti, ki je obsegala ozemlje od Komov v današnji Črni Gori na zahodu do razvodja Belega Drima in Sitnice na vzhodu in od Pečke Bistrice na severu do Drima na jugu, pri čemer povezano vključuje del Polimlja, Metohijo in pokrajino na južnih pobočjih Prokletij v današnji severni Albaniji, večinoma Srbi, medtem ko je od 2166 kmečkih hiš samo 44 albanskih. Drugi viri iz obdobja Nemanjićev sicer omenjajo albanske planšarije vzhodno od današnje srbsko-albanske meje (v okolici Prizrena), vendar ni zanesljivih lingvističnih dokazov za navzočnost Albancev v krajih višje proti severovzhodu Kosova (Altimari in drugi 1984, 88-89).

Slika 4.2: Največji obseg srbskega imperija ob koncu vladavine Stefana Dušana leta 1355.

Vir: New World Encyclopedia (2007)

26. septembra 1371 so se Turki prvič dokončno ustalili na Balkanu, ko so v bitki pri Marici odločilno premagali srbsko vojsko in osvojili celotno Makedonijo. Leta 1386 so nato Turki izvedli invazijo v Srbijo, vendar je združeni vojski Srbov in Albancev uspelo poraziti Turke v Črni Gori. Po tem porazu je turški sultan Murat I. začel pripravljati masivno vojsko za maščevanje srbskemu imperiju, ki si ga je želel povsem podrediti. To je nenazadnje privedlo do zloglasne bitke na Kosovem polju tri leta kasneje (Savich 2000).

4.3.2 Bitka na Kosovem polju

Na predvečer bitke na Kosovem polju so bili severni deli Kosova pod upravo princa Lazarja Hrebeljanovića, ki je bil hkrati tudi vladar celotne moravske Srbije, medtem ko je večina Metohije pripadala njegovemu svaku, Vuku Brankoviću. Pomemben akter je bil tudi Tvrtko Kotromanić, kralj Bosne, ki je bil Lazarjev najbližji zaveznik. Do spopada s Turki je prišlo na Vidovdan, 15. junija 1389, ko so se vojski sultana Murata I. zoperstavili kontingenti princa Lazarja, Vuka Brankovića ter kralja Tvrtka (Bataković 1992). Po vsej verjetnosti je sodeloval tudi oddelek Hrvatov pod vodstvom Ivana iz Paližne (Voje 1994, 114), medtem ko Drançolli (v Stavileci 2008, 38-39) piše, da so se na srbski strani borili tudi albanski plemiči Gjon Kastrioti, Theodor II. Muzaka in Gjergj Balsha.

O bojnem razporedu obstajajo samo poznejša pričevanja, ki se jih ne da preveriti s sodobnimi viri. Tako se glede števila udeležencev informacije razlikujejo, kljub temu pa se predvideva, da naj bi Lazarjeva vojska štela 20 tisoč mož, turška pa okoli 40 tisoč. Potek bitke je malo znan, ve pa se, da so bili v prvi fazi bitke Srbi uspešni, ker so izkoristili zmedo. Srbski vitez Miloš Obilić naj bi z zvijačo prišel v šotor sultana Murata in ga zabodel, zaradi česar je poveljstvo v svoje roke takoj prevzel njegov sin Bajazit, ki je na koncu tudi zmagal v težki bitki. Vesti o kosovski bitki so kmalu prodrle daleč izven Srbije in bile precej nasprotujoče. Bosanski kralj Tvrtko je tako sporočil v Firence, da so bili Turki poraženi, medtem ko kasnejši viri govorijo, da je bila bitka krvava in neodločena. Bajazit se je sicer z vojsko zaradi nemirov v državi umaknil v Azijo, vendar so bile posledice Kosovske bitke za Srbijo usodne, saj je postala vazalna država. Vuk Branković se je sicer Turkom še naprej upiral, vendar je bil kmalu tudi on poražen in podrejen njihovi kontroli, tako da je umrl v njihovem ujetništvu. Že sodobniki so občutili posledice kosovske tragedije, zaradi česar so postali dogodki okrog Kosova legenda in potisnili v ljudski poeziji v ozadje vse druge dogodke v bojih s Turki, ki so trajale več kot celo stoletje (Voje 1994, 114-115). Rodil se je kosovski mit.

Po bitki na Kosovem polju je sultan Bajazit Lazarjevemu sinu Stefanu Lazareviću ponudil vazalni položaj, ki ga je ta tudi sprejel. Kljub številnim notranjim bojem za oblast in vazalnim obveznostim do Turkov, je Stefanu uspelo oživiti in ekonomsko konsolidirati Srbijo ter si v Carigradu pridobiti naziv despot, ekonomski center države pa je premaknil v mesto Novo Brdo na Kosovu. Toda to ni trajalo dolgo, saj so Turki po padcu Carigrada leta 1453 znova prodrli na Kosovo in center države Novo Brdo je padlo v njihove roke. Turki so nato še

nadaljnja štiri leta osvajali ostala mesta po Kosovu in Metohiji, dokler se ni celotna srbska despotovina sesula in vse do 19. stoletja ostala v rokah turškega cesarstva, kar je, kot bomo videli, imelo tudi velik vpliv na nadaljnji razvoj odnosov na Kosovu (Bataković 1992).

4.4 Novi vek

4.4.1 Kosovo v obdobju Osmanskega cesarstva

4.4.1.1 Etnična situacija na Kosovu v 15. in 16. stoletju

V celotnem obdobju 15. stoletja kljub vsem vezem in prepletanju obstajajo jasne meje med srbskimi in albanskimi deželami. Srednja Albanija med Krojo in Dračem v tem času vse bolj postaja jedro bodoče albanske države, ki se začne povezovati z albanskimi območji na severu in jugu. Prvi elementi albanske državnosti se začno pojavljati na tem prostoru, medtem ko je za sever Albanije (mesto Drač s planinskim zaledjem) značilna specifična simbioza srbskih in albanskih plemen. Nasprotno pa zgodovina območje Kosova vse do konca 15. stoletja prikazuje kot čisto srbsko območje, z manjšim procentom albanskega prebivalstva.

Dokaz za to je tudi dejstvo, da nobeno gibanje albanskih fevdalcev za osvoboditev izpod Turkov v 15. stoletju ni zaobseglo teritorija Kosova, tudi Skenderbegovo² ne, saj je bilo njegovo gverilsko bojevanje usmerjeno k Debru, Ohridu, Skadru in Beratu (Bogdanović 1986).

Proučevanje turških popisov in toponomastike s konca 15. stoletja kaže na to, da je takratna etnična meja med Srbi in Albanci potekala približno po današnji meji med Albanijo in Kosovom. Tako na primer turški register z leta 1571 pokaže, da pri večini naselbin na Kosovu in Metohiji prevladujejo slovanska imena, medtem ko albanska imena prevladujejo le na območju okoli Đakovice in Paštrika. Potrebno je sicer opozoriti na to, da je zgolj na podlagi turških statističnih popisov težko določiti takratno etnično strukturo prebivalstva, saj so le-ti govorili o številu pripadnikov določene vere in ne etničnosti, stvar pa še dodatno zaplete dejstvo, da so bili v tistem času Albanci večinsko katoliki in so jih Turki v popisih skupaj s Srbi šteli med kristjane. Ne glede na to pa lahko na podlagi osebnih imen razberemo, da v

---

² *Gjergj Kastriot Skenderbeg* je bil albanski fevdalec, ki je leta 1443 v Kroji začel osvobodilni boj proti novim turškim vdorom in pri tem združil albanske in črnogorske poglavarje (Altimari in drugi 1984, 32).

tistem času močno prevladujejo slovanska, saj je v turškem popisu iz leta 1582 v Pečki nahiji³ 4910 slovanskih in le 164 albanskih imen, v Vučitrnski 287 slovanskih in 5 albanskih, v Prizrenski 253 slovanskih in 5 albanskih, v Prištinski pa 91 slovanskih in nobenega albanskega (Bogdanović 1986).

Kot torej lahko vidimo, je konec 15. stoletja kljub prihodu Turkov na Kosovu in Metohiji še vedno večinsko srbsko prebivalstvo, čeprav se že pojavljajo albanski otočki, vendar pa med njima še ne prihaja do konfliktov, kar potrди tudi Judah (2008, 32), ko pravi, da je bilo spreminjanje etnične strukture na Kosovu v korist Albancev dolg in počasen proces. Ozemlje srbske srednjeveške države ni ostalo povezano v enotni turški upravi in tako je tudi na ozemlju, ki je obsegalo Kosovo, nastalo več sandžakov. Iz ozemlja Brankovićeve, ki je obsegalo Kosovo polje, je tako nastal vučitrnski ali prištinski sandžak, prav tako pa je poseben sandžak postalo ozemlje okoli Prizrena (Voje 1994, 203). Na podlagi turških virov s prve polovice 15. stoletja še vedno lahko trdimo, da so bili Albanci na Kosovu v manjšini, kar potrjuje dejstvo, da so se območja z albanskimi karakterističnimi imeni še vedno pojavljala zgolj na obrobju Metohije, s prevladujočim deležem v Đakovici, medtem ko v Prizrenu in ostalih večjih mestih še vedno prevladujejo slovanska imena. V naslednjih desetletjih pa se v večjih mestih naglo začne povečevati delež muslimanskega prebivalstva, in sicer kot posledica priseljevanja turških vojakov, administratorjev in njihovih družin, delno pa tudi zaradi postopnega spreobračanja domačega prebivalstva v islamsko vero. Tako je proti koncu 15. stoletja v Prizrenu že 56% muslimanov, od katerih je 21% islamiziranih domačinov. Podobno je v Prištini, kjer je muslimanov 54%, med njimi 19% islamiziranih domačinov. Prevladujoče muslimansko mesto je tudi Peć (90%), medtem ko so mesta s prevladujočim deležem krščanskega življa Novo Brdo (62%), Trepča (77%) in Belašica (85%). Med kristjani na Kosovu in Metohiji v tem času močno prevladujejo pravoslavci, manjši delež pa pripada katoličanom, pri katerih so v večini imena s koledarja, a prav tako dobršen delež etnično albanskih imen (Prend, Don, Din, Zoti,...). To naraščanje muslimanskega življa tudi sovpada s težkim položajem, ki je doletel pravoslavne vernike, saj so v tem času številni znani samostani porušeni, ali pa spremenjeni v džamije, kot na primer slavna katedrala Bogorodica Ljeviška v Prizrenu in Banjska katedrala, patriarhija v Peći pa je prenehala delovati (Bataković 1992).

---

³ *Nahija* je bila najmanjša upravno-fevdalna teritorialna enota v Osmanskem cesarstvu; več nahij je sestavljalo *sandžak*, več sandžakov pa najvišjo upravno enoto *elajet* (Voje 1994, 189).

Bogdanović (1986) pravi, da v tem obdobju zaradi pustošenj, ki jo za seboj puščajo turške vojske, vse intenzivneje prihaja do prvih večjih selitev Srbov z območja Kosova in Metohije, in sicer v Zeto, Hercegovino, Bosno, deloma pa tudi že v južne avstrijske dežele in Ogrsko. Zanimivo pa je, da analiza turških popisov razkrije, da se etnična situacija na Kosovu in Metohiji skozi celotno 16. stoletje ni kaj bistveno spremenila, saj se v zgodovinskih virih začnejo šele v 70. letih 16. stoletja omenjati roparski vpadi Albancev, in sicer na območju Prizrena, Đakovice in Peći, vendar še ne prihaja tudi do naseljevanja na ta področja. Te vpade omenjajo tudi Altimari in drugi (1984, 93), izvajala pa naj bi jih islamizirana albanska plemena z Malesije in Dukagjina. Do preobrata je prišlo šele leta 1557, ko je osmanski vojskovodja in veliki vezir Mehmed-paša Sokolović, po rodu Srb, obnovil patriarhat v Peći in s tem pomagal oživiti duhovno življenje, hkrati pa sta Kosovo in Metohija za naslednji dve stoletji zopet postali politični in duhovni center Srbov. Neposredna posledica vsega tega je bila tudi restavracija porušenih cerkva in samostanov, pravoslavni patriarhi in škofi pa so dejansko postali neformalni voditelji, ki so v sodelovanju s sosednjimi krščanskimi državami, kot sta bili Habsburško cesarstvo in Beneška republika, ljudstvo poskušali spodbuditi k uporabi proti turški nadoblasti. Tukaj pa je potrebno opozoriti na motive srbske cerkve, saj se na stran ljudstva ni postavila izključno iz patriotskih razlogov, ampak je, kot pravi Voje (1994, 209), do konca 16. stoletja okoriščala s privilegiji, ki jih je dobila od osmanske države. Na stran ljudstva pri uporabi proti turški oblasti se je postavila predvsem zaradi sprememb v družbenem položaju srbskega naroda, ki so nastopile v začetku 17. stoletja.

4.4.1.2 Velike selitve Srbov in kolonizacija Albancev v 16. in 17. stoletju

V poznem 17. stoletju so celotno Evropo od Irske pa do Carigrada pretresale krvave vojne, Turki pa so končno bili zaustavljeni pri svojem prodiranju v osrčje Evrope, ko so pred Dunajem leta 1683 doživeli hud poraz, zaradi česar so se bili prisiljeni umakniti z Madžarske in Transilvanije. Vse to je spodbudilo Srbe k uporabi, saj so začutili, da je morda prišla priložnost za osvoboditev izpod tujega jarma in prav s pomočjo srbskih vstajnikov je avstrijska vojska uspešno prodrla globoko na Balkan (Bataković 1992). Potrebno je sicer poudariti, da so kljub veliki srbski vlogi pri tem uporabi sodelovali vsi balkanski kristjani, med njimi tudi albanski katoličani (še posebej v severni Albaniji). Tako je avstrijski general Piccolomini s pomočjo srbsko-albanskih vstajnikov prodril tudi na Kosovo in prišel vse do Skopja, ki pa ga je kasneje zaradi izbruha kuge moral zapustiti in se umakniti v Prizren, kjer je za posledicami črne smrti tudi sam umrl. Leta 1690 so nato Turki pri Kačaniku hudo

porazili avstrijsko vojsko in srbsko-albanske vstajnike, zaradi česar so se Avstrijci pospešeno začeli umikati proti severu, za seboj pa so puščali nezaščiten deželni prostor, ki je utrpela hude represalije, saj so bili Prizren, Peć, Priština, Vučitrn in Mitrovica popolnoma uničeni, zaradi česar so Srbi iz Novega Brda in ostalih mest pod vodstvom patriarha Arsenija Crnojevića III. zbežali proti severu, kar je v zgodovini postalo znano kot "velika selitev Srbov" (Roth 1996).

Altimari in drugi (1984, 94) pravijo, da je svojo kosovsko domovino takrat zapustilo preko sto tisoč Srbov, med katerimi je bilo največ meščanov, obrtnikov in ljudskih starešin, prav tako pa preprostega kmečkega prebivalstva. Ta migracijski val je s seboj odnašal tudi znaten delež makedonskega prebivalstva in posledično je to privedlo do oslabitve srbskega etničnega elementa na Kosovu, ter makedonskega v severni in srednji Makedoniji⁴, zlasti ob glavnih poteh iz gornjega porečja Vardarja skozi Kačanik prek Kosovega polja, do Novega Pazarja in naprej proti Valjevu in Beogradu. V isti knjigi pa je predstavljen tudi alternativni pogled na to veliko selitev, po kateri naj bi bila množica izseljenih Srbov iz Sandžaka, ožje Srbije in Makedonije, iz Kosova pa le manjši del, prav tako pa naj bi bili med izseljenci tudi številni Albanci, Bolgari, Grki, Romi⁵ in Vlahi, zaradi česar bi se ta selitev morala korektnije imenovati "preseljevanje narodov Balkana" (Altimari in drugi, 52-53). Drançolli (v Stavileci 2008, 37) pa je šla še dlje, saj je postavila tezo, da se Srbi s Kosova in Metohije sploh niso izselili, ampak so to bili le Albanci, ki jih je vodil albanski škof Pjotr Bogdani iz Skopja, medtem ko naj bi patriarh Arsenije Crnojević III. zbežal sam z nekoliko menihi, ker ni želel sodelovati z Avstrijci. Po tej tezi tako srbski narod ni masovno zapuščal Kosova in Metohije in za seboj puščal prazen prostor, ampak naj bi tam ostal in se nato sčasoma (nasilno ali zaradi določenih privilegijev) islamiziral in albaniziral, dandanes pa takšne prebivalce Kosova imenujejo s terminom "arnautaši" (Altimari in drugi, 52-53). Tej tezi nasprotuje Judah (2008, 33), ki meni, da je ravno velika selitev Srbov povzročila začetek spreminjanja etnične strukture na Kosovu v korist Albancev, prav tako Bogdanović (1986), ki sicer ne zanika, da se je znaten del srbskega življa na Kosovu in Metohiji skozi stoletja albaniziral, vendar poudarja, da antropogeografska raziskovanja potrjujejo dejstvo o velikih etničnih premikih konec 17. stoletja, saj se le tako lahko razloži razpršitev Srbov na območja Ogrske, Avstrije in Hrvaške, prav tako pa o tej veliki selitvi pričajo številni viri iz tistega časa, med najbolj znanimi so to rokopis samostana Pakre, pričevanje cetinjskega metropolita Visariona iz leta 1698 in

---

⁴ Tukaj se misli na ozemlje današnje Republike Makedonije oziroma bivše socialistične Republike Makedonije

⁵ V knjigi je sicer uporabljen izraz »Cigani«, ki pa ima dandanes negativno konotacijo, zaradi česar sem se raje odločil za izraz »Romi«, ki ga uradno uporabljamo tudi v Republiki Sloveniji, kot navaja Urad za narodnosti (2011) na svoji spletni strani

Atanasija Daskala iz leta 1691, ter pričevanje s samostana Dečani iz leta 1690, kjer je podrobno opisana vojna med Turki in Avstrijci, trpljenje srbskega naroda zaradi turških represalij in 40 dnevna pot, ki so jo srbski begunci prepotovali, da so prišli do Budimpešte. Najbolj nazorno pričevanje, ki potrjuje veliko selitev Srbov, je nastalo izpod peresa Ćirila Hopovca, glasi pa se takole:

Zopet so Turki zavzeli Beograd in sredi velikih nemirov vsa srbska zemlja pobegne k Budimu, patriarh srbski in vsi arhijereji, svetovljani in ves narod s krščanskimi imeni. Na čelu tolikšnega mnoštva naroda je hodil svetejši patriarh, gospod Arsenije Čarnojević, kakor Mojzes pred Izraelom skozi Rdeče morje. On je nosil kosti Josifove, svetejši patriarh pa je vodil ljudi s krščanskimi imeni preko slavne Donave in s seboj je prenašal svetišča s svetniki. In tako je prispel do svetovno znanega mesta Sveti Andrej (Bogdanović 1986).

Tezo o veliki selitvi Srbov zagovarja tudi Voje (1994, 267-268), ki pravi dobesedno takole:

Najobsežnejše tedanje selitve so bile srbske. Močno se je spremenila etnična slika na ozemlju Stare Srbije in Makedonije. Do dunajske vojne sta bila Kosovo in Metohija naseljena pretežno s srbskim prebivalstvom. Vendar se je že sredi 15. stoletja, ko so ti predeli prišli pod turško oblast, začel pritisk albanskih živinorejcev v plodne ravninske predele Kosova in Metohije. Intenzivneje so se islamizirani Albanci naseljevali v mestih. Ko pa je velik del srbskega prebivalstva med dunajsko vojno skupaj z avstrijsko vojsko zapustil rodno zemljo na Kosovu in Metohiji, da bi se izognil maščevanju turške vojske, so albanski živinorejci, posebno iz malisorskih in miriditskih plemen, preplavili Kosovo in Metohijo.

Druga velika selitev Srbov in Makedoncev na Ogrsko pa se je zgodila tudi v letih 1738-1739, tokrat pod vodstvom patriarha Arsenija IV. Jovanovića-Šakabente, zajela pa je tudi del albanskega katoliškega plemena Klimentov iz Malesije, ki se je skupaj s Srbi borilo proti Turkom. Ta selitev je še dodatno zredčila srbsko in makedonsko prebivalstvo, ki je bilo že tako ali tako oslABLJENO zaradi turško-muslimanskega nasilja, poleg tega pa se je moralo braniti tudi pred albanskimi vpadi in kolonizacijo, ki začne segati vse do Toplice, južne Morave in Vardarja. Tej albanski kolonizaciji sta botrovala dva dejavnika, in sicer slabe gospodarske razmere in turška politika, saj so za obubožane živinorejce v albanskih hribih

postale plodne ravnice Kosova, Metohije, Moravske Srbije in zahodne Makedonije posebej privlačne. Ta kolonizacija je potekala v vsem 18. in 19. stoletju ob spodbudi turških oblasti, spremljali pa so jo islamizacija in asimilacija, kar so pokazale številne antropogeografske raziskave, ki so dokazale, da je veliko število albanskih rodovin v Makedoniji in na Kosovu pravzaprav slovanskega izvora (Altimari in drugi, 94). Tomić (1913) pravi, da je ta asimilacija v največji možni meri bila nasilne narave, saj so bili pravoslavni Srbi zaradi sodelovanja v številnih vstajah proti Turkom postavljeni izven vsake zaščite, zaradi česar so lahko nad njimi nekaznovano izvajali nasilje vsi muslimani, še posebej Albanci, poleg vsega nasilja pa so še vedno morali plačevati davek sultanu in pašam, zaradi česar je bila edina logična izbira prehod v islamsko vero. Eden izmed ključnih dokazov za močno islamizacijo in albanizacijo v tem času, ki ga omeni Tomić (1913), je zapis zadnjega srbskega patriarha v Peći iz leta 1771, v katerem pravi, da sta okraja Prizrena in Đakovice naseljena pretežno s srbskim življem, katerega znaten del se je poalbanil in islamiziral. Še posebej zanimiv je tisti del, kjer govori o okraju Đakovica, saj v njem pravi, da so tam od nekdaj prevladovali Srbi in Bolgari, ki pa so zaradi prevelikega nasilja Albancev muslimanov sprejeli islamsko vero. Nekateri naj bi samo spremenili svoje srbsko ime v turškega in v tajnosti še vedno prakticirali svojo pravoslavno vero, medtem ko so nekateri zares sprejeli islam in sčasoma tudi albanski jezik. O številnih nasilstvih Albancev muslimanov pišejo tudi Altimari in drugi (1984, 95), ki pravijo, da na območju Đakovice v tem času prihaja do izrivanja pravoslavcev in katoličanov iz njihovih vasi ter polaščanja njihovih domačij. Prav tako omenjajo številna poročila katoliških prelatov in misijonarjev, ki opisujejo grobove pravoslavcev, ki so jih pobili Albanci muslimani ter grozovito znašanje nad katoličani. O albanskem nasilju nad Srbi v 17., 18. in 19. stoletju pa pričajo tudi številni zapisi v rokopisnih knjigah samostanov v Dečanih, pečki patriarhiji, Gračanici in drugih kosovskih središčih. Omenijo pa tudi citat raziskovalca Jovana Cvijića, ki nazorno opiše, kako je potekala albanska kolonizacija na Kosovu:

Najprej pridejo arnavtske čete ter odpeljejo otroke in odrasle ter jih izsiljujejo; prebivalstvo se neha ukvarjati z živinorejo in tudi neha obdelovati od vasi oddaljene njive, ker si ne upa. Glavni zaslužek postane zanj pečalba⁶. Vsi odrasli moški gredo v pečalbo in mnogi ostanejo v kraju zaslužka. V tako oslABLjenih in zastrašenih vaseh se najprej naselijo dve do tri arbanaske družine. Ti Arbanasi ohranjajo tesne stike s

---

⁶ sezonsko delo

sorodniki v matici in s celim plemenom, ki jim po potrebi pomaga; tako Arbanasi postopoma preženejo slovanske kmete z vasi (Altimari in drugi 1984, 96).

Kot smo lahko videli do sedaj, je bila albanska kolonizacija na Kosovu in Metohiji v veliki meri nasilne narave, a Bogdanović (1986) vseeno opozori, da temu ni vedno botrovala neka krvoločnost in ekspanzionistične težnje Albancev, ampak je v veliko primerih enostavno šlo za preproste eksistenčne vzgibe, saj je severna Albanija postajala prenaseljena, zaradi česar se je prebivalstvo selilo proti severu na rodovitne kosovske ravnice, ki so bile zaradi srbsko-turških vojn na pol zapuščene in so nudile ugodnejše življenjske pogoje. Prav tako so bili Albanci pogosto nasilno naseljeni daleč od svoje matice, saj je bila turška taktika v čim večji meri razbiti povezano srbsko etnično ozemlje z naseljevanjem muslimanskega življa, ker so bili mnenja, da bo to zmanjšalo možnosti za uspešno organizacijo novih srbskih vstaj. To Bogdanović utemeljuje z dejstvom, da so se v 18. stoletju nekateri Albanci naselili vse do Toplice in območja okrog Leskovca, torej globoko na srbsko etnično ozemlje in daleč od matice. Ne glede na to pa Anscombe (2006, 87-88) pravi, da je za Balkan v obdobju od 1789 do 1807 značilen pojav množice "gorskih razbojnikov", ki so sejali strah in nemir med navadnim prebivalstvom, dominanten delež teh banditov pa so predstavljali prav Albanci muslimanske veroizpovedi. Otomanski zapisi iz tistega časa razkrivajo pogosto vpletenost Albancev muslimanov v razbojništvo, ki je segalo od cestnih ropov, do lokalnih klanovskih spopadov, plenili pa so kogarkoli, ki je bil ranljiv, in ne glede na veroizpoved, čeprav je bilo večino pljenja usmerjeno na slovansko prebivalstvo v Makedoniji in na Kosovu. In ravno ta etiketa razbojništva, ki se je pri Srbih prijela za Albance, bo, kot bomo lahko videli v nadaljevanju, kriva za hude povračilne ukrepe v naslednjih desetletjih.

4.4.1.3 Kosovo v obdobju od prve srbske vstaje do balkanskih vojn

Do prve večje srbske vstaje je prišlo leta 1804 pod vodstvom Karađorđa, ki mu je uspelo povezati upornike v Beograjskem pašaluku, Črni Gori, Bosni in Hercegovini ter Metohiji. Uporniki pod poveljstvom Milana Obrenovića so prodrli do linije Višegrad-Nova Varoš, Radiš Petrović pa je preko Raške prodril vse do Novega Pazarja, srbska vojska pa je tudi prestopila meje beograjskega pašaluka, in sicer v Toplico, Niš in proti Kosovu. Prva srbska vstaja je bila sicer leta 1813 zadušena, a to Turkom ni več kaj dosti pomagalo, saj je že leta 1815 prišlo do druge vstaje, ki je hkrati z vojnim delovanjem obsegala tudi diplomatski boj za avtonomijo, ki je bila leta 1833 Srbiji končno priznana, njene meje pa so se pomaknile proti

jugu vse do Raške in Niša, kar je bila tudi točka s katere je Srbija leta 1876 krenila v osvobodilno vojno proti Turkom (Dorich 1992). Prav ta osvobodilna vojna je sprožila vrhunec albanske kolonizacije na Kosovu, saj so se iz osvobojenih krajev južne Srbije iz strahu pred maščevanjem začeli masovno izseljevati Albanci, in sicer deloma v vzhodne kosovske predele tik ob novi meji, deloma pa celo do Tikveša v Makedoniji. Premestitev in kolonizacijo teh Albancev je spremljalo veliko nasilje, požiganje vasi in pobijanje srbskega in makedonskega prebivalstva, na katero so spotoma naleteli (Altimari in drugi 1984, 97).

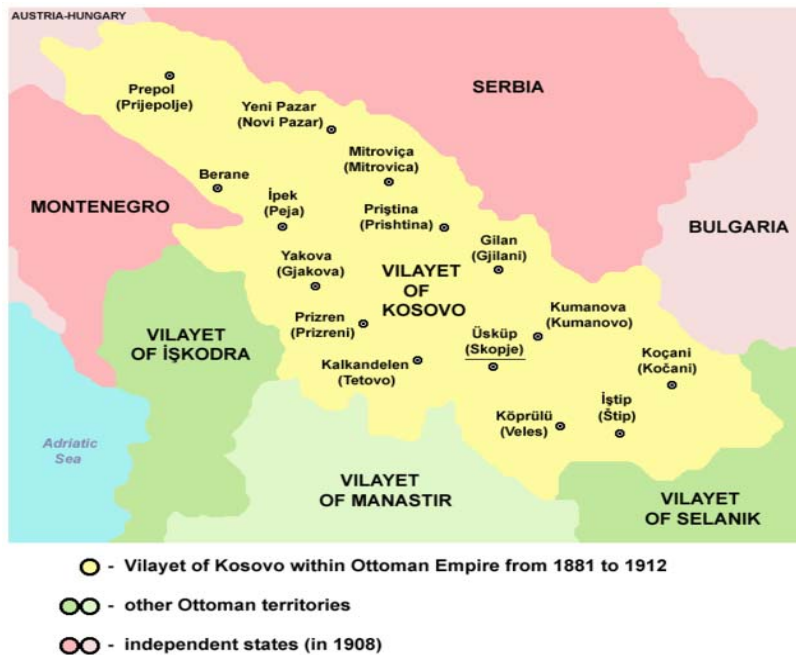
Jagodić (1998) ocenjuje, da se je takrat iz južne Srbije nasilno, ali pa zaradi strahu pred maščevanjem srbske vojske, izselilo med 30 in 70 tisoč Albancev, te emigrante pa so nadomestili Srbi iz tistih regij otomanskega cesarstva, ki so bile najbližje. Strah pred maščevanjem je bil še posebej velik zato, ker so glavnino turške vojske, ki se je borila proti Srbiji v vojni leta 1877/1878, sestavljali ravno Albanci, večinoma s Kosova in Makedonije. Vsi Albanci pa se pred prodirajočo srbsko vojsko niso umaknili, ampak so se nekateri sami predali, bil pa je tudi del Albancev, ki v vojni sploh ni sodeloval, kar velja zlasti za tiste, ki so naseljevali območje od Vranjega do Prištine. Ne glede na to pa je bila velika večina teh Albancev po Berlinskem kongresu leta 1878 pregnanih s svojih domov, saj so bili za srbsko vlado nezaželen in predvsem nezanesljiv etnični element, prav tako pa je bila v tistem času pri krščanskih državah, ki so se ravnokar osvobodile turškega jarma, praksa, da so se poskušale z vsemi razpoložljivimi sredstvi znebiti svojega muslimanskega prebivalstva. Poleg tega pa Jagodić navaja še en pomemben razlog, zaradi katerega si je nova srbska država s svojega ozemlja tako mrzlično prizadevala pregnati albansko prebivalstvo, in sicer je le-to naseljevalo strateško pomembna območja, ki bi lahko služila kot baza za prihodnje srbske ekspanzionistične pohode proti Kosovu in Makedoniji.

Večino albanskih beguncev so po podpisu berlinskega sporazuma turške oblasti naselile na sever Kosova, in sicer v regije okrog Prištine, Vučitrna ter Uroševca. Posledice teh emigracij so se začele kazati že kmalu po berlinskem sporazumu, saj so privedle do skoncentriranosti albanskih beguncev na novi demarkacijski črti, kjer je pogosto prihajalo do spopadov s srbskimi žandarji, leta 1878 pa so Albanci celo napadli Kuršumlijo, zaradi česar je srbska vlada Turčiji poslala protestno noto. Zaradi terorja srbske vojske in prisilne emigracije so se številni Albanci v maščevanju začeli znašati nad kosovskimi Srbi, kar je privedlo do novih večjih selitev v Srbijo, hkrati pa so Albanci dokončno postali najštevilnejši narod na Kosovu. Pred to vojno so bili Albanci s Kosova razdeljeni na plemena, med njimi pa ni obstajala neka

zavest o pripadnosti albanskemu narodu, temveč so izražali zgolj klanovska in lokal-patriotska čustva. Po tej vojni pa pride do ključnega zasuka v njihovi mentaliteti, saj se vsa albanska plemena združijo zaradi skupnega zunanje sovražnika Srbije, kar pomeni, da lahko od tega trenutka naprej govorimo o zametkih albanske narodne zavesti (Jagodić 1998). Letnica, ki torej predstavlja pomemben mejnik v srbsko-albanskih odnosih, je 1878, ko je bila ustanovljena tako imenovana "Prizrenska liga", ki je imela za cilj ustanovitev "Velike Albanije" kot samostojne enote v sklopu otomanskega cesarstva. Takšna Albanija bi obsegala vsa z Albanci naseljena ozemlja, sama liga pa je bila uperjena proti osvobodilnim težnjam in ekspanzionističnim željam narodov Srbije, Črne Gore, Grčije in Bolgarije, saj so bili ti neposredno ogrožajoči za povezano albansko ozemlje oziroma etnično Albanijo, ki bi sicer bilo razkosano. Dejstvo, da je bil delež muslimanov med Albanci kar 70-odstoten, so turške oblasti s pridom izkoristile in vložile vse napore v to, da so lahko z ligo manipulirale, saj si niso smele privoščiti še enega nacionalno-osvobodilnega gibanja na Balkanu, ker bi to pomenilo konec turške nadvlade v tem delu Evrope (Glenny 2001, 151-152). Vse to je imelo neposredne posledice za kosovske Srbe, saj jih je bilo v času od 1876 do 1912 iz kosovskega vilajeta pregnanih 150 000 (Altimari in drugi 1984, 97-98).

Kljub tem tektonskim premikom v etnični strukturi prebivalstva Kosova, pa Bogdanović (1986) meni, da je Srbov v Stari Srbiji (torej območje Kosova, Metohije in današnje Republike Makedonije) vse do leta 1912 še vedno sorazmerno veliko, kar potrjuje tudi turški popis iz leta 1894, po katerem naj bi v Prištinskem sandžaku živel 67.456, v Pečkem 14.752, v Novopazarskem 35.726, v Prizrenskem pa 14.200 Srbov, kar pomeni skupno 132.134 prebivalcev. Prav tako Bogdanović omeni raziskavo Jovana Cvijića, ki je bila objavljena leta 1911, po kateri je bilo na Kosovu v začetku 20. stoletja 26.338 srbskih domov. Glede na ta podatek Bogdanović meni, da je bilo skupno število Srbov, če se na en dom računa 5 članov družine, okoli 131.690, v primeru, da se v obzir vzame takratni patriarhalni karakter srbske družine in se na en dom računa 8 članov, pa okoli 210.700. Glede na turški popis iz leta 1849, po katerem je v Prizrenskem, Novopazarskem in Prištinskem sandžaku živel okoli 300.000 Srbov, lahko vidimo, da so bile posledice prizrenske lige za kosovske Srbe katastrofalne (Bogdanović 1986).

Slika 4.3: Kosovski vilajet znotraj Otomanskega imperija (1881-1912).

Vir: Wikipedia (2011).

4.4.2 Kosovo od balkanskih vojn do ustanovitve Kraljevine SHS

Za razliko od ostalih balkanskih narodov, ki so si z osvobodilnimi vojnami ponovno povrnili državnost, so bili Albanci še vedno v inferiornem položaju, saj znotraj otomanskega cesarstva niso uživali avtonomije, niti pravice do uporabe svojega jezika, kljub temu, da so predstavljali večinsko prebivalstvo v vilajetih Kosova, Skadra in Janjine. Poleg tega so se plemenski poglavarji zavedali, da bi v primeru otomanskega propada v Evropi, Srbi, Grki, Bolgari in Črnogorci ignorirali njihove ozemeljske zahteve, zaradi česar so se Albanci začeli vse bolj obračati proti Turkom, kar je kulminiralo leta 1912, ko je 20.000 Albancev s Kosova okupiralo Skopje, načrtovali pa so celo prodor do Soluna, kar je Turke dokončno prisililo k popuščanju in pričetku implementacije načrtov za albansko avtonomijo znotraj cesarstva. Ta poteza pa je bila v očeh Črne Gore, Srbije, Grčije in Bolgarije dokaz, da je otomansko cesarstvo na Balkanu v svojih zadnjih izdihljajih, zaradi česar so se odločili za napad in 8. oktobra 1912 se je začela prva balkanska vojna, ki je trajala zgolj 6 tednov, v njej pa si je Srbija priborila večino Kosova in ozemlje današnje Republike Makedonije, Metohijo pa je zasedla Črna Gora (glej sliko 4.3). Prihod srbske vojske na Kosovo in v Makedonijo je imel

za Albance katastrofalne posledice, saj so bili Srbi podžgani z zgodbami o grozodejstvih, ki so jih bili deležni kristjani za časa nemirov na albanskih ozemljih, zaradi česar so se na najbolj surove načine znašali nad nemočnimi albanskimi vasmi (Glenny 2001, 227-233).

Slika 4.4: srbske in črnogorske ozemeljske pridobitve leta 1912.

Vir: Wikipedia (2009).

Te zločine je v svoji knjigi “Srbija i Arbanija” iz leta 1914 podrobno opisal Dimitrije Tucović, ki je bil mobiliziran v srbsko vojsko in bil živa priča srbske in črnogorske okupacije severne in srednje Albanije, do katere je prišlo zaradi želje po prodoru proti Jadranskemu morju. Za samo situacijo na Kosovu je zapisal naravnost vizionarsko poročilo:

In čim je soldateska, izza katere se politični upravljavci niso videli, prišla v stik z arbanaskim prebivalstvom, je napravila takšno pustošenje, da je le-to pahnilo arbanaski narod v obupano borbo za golo preživetje. Tako je odprta serija kolonialnih borb, ki z večjimi ali manjšimi prekinitvami trajajo od prehoda srbske vojske preko

turške meje, do danes, in katerim še od nikoder ni videti konca. Slep in gluhi glede najbolj grobe prakse kolonialnega iztrebljanja, ki ga je soldateska izvrševala, je buržoazni tisk zgolj goreče pozival proti "arnavtskemu divjaštvu" (Tucović 1946, 106-107).

Zaradi tako grobega postopanja srbske vojske je med Albanci prišlo do vstaje, saj so v Srbih videli zgolj in samo okupatorje. Srbski tisk je ob izbruhu vstaje pozival k iztrebljenju albanskega življa brez vsakršne milosti, vojska pa je takšne pozive poslušno uresničevala v praksi in tako Tucović pravi, da so albanske vasi postajale »živi krematoriji«, v katerih je zgorelo na stotine žensk in otrok. Največja ironija se je po Tucoviću skrivala v dejstvu, da so albanski vstajniki zajete srbske častnike in vojake razoroževali in jih spuščali na svobodo, medtem ko na drugi strani srbska vojska ni prizanašala niti starcem, ženskam, otrokom in bolnim. Tako se je še enkrat, kot že neštetokrat prej v zgodovini, pokazalo, da je vstaja tudi najprimitivnejših plemen vedno bolj humana od prakse vojska, ki jih moderne države uporabljajo za zatrtje vstaj. Srbska vlada je tako odprla svoj lasten register kolonialnih ubijanj in grozot ter se tako pridružila družbi Angležev, Francozov, Nizozemcev, Italijanov in Rusov, ki so imeli še kako dobre izkušnje s podobnimi praksami pri svojih pokorjenih narodih v kolonijah po vsem svetu (Tucović 1946, 109-110).

S tem se strinja tudi Mazower (2000, 117), ki pravi, da so Srbi proti Albancem v bistvu uporabljali enake metode kot Turki proti Slovanom, Grki pa proti Bolgarom, končni cilj teh metod pa po njegovem mnenju niti ni bil eksterminacija ali prisilna emigracija, ampak kar spreobrnitev in asimilacija albanskega prebivalstva. S sklepom konference veleposlanikov Anglije, Italije, Nemčije, Rusije in Avstro-Ogrske, je bila leta 1913 prvič v zgodovini ustanovljena samostojna albanska država, glede njenega obsega pa so potekale številne burne razprave, saj se je Avstro-Ogrska zavzemala, da bi pod Albanijo morali priti tudi Đakovica, Debar, Korča in Janjina, še zlasti pa Peć, Prizren in Ohrid, medtem ko bi Kosovsko polje in Priština ostala znotraj meja Srbije. Italijanski predlog je bil, da se Črni Gori prepusti Skadar, Medovo in obalo do Lješa, nasprotno pa sta Srbija in Črna Gora predlagali, da se meja Albanije potisne celo na razvodje Drima in Fani oziroma Črnega Drima in Škumbe. Mejo so nazadnje potegnili kompromisno in to je (z manjšimi popravki leta 1926) današnja meja med Albanijo in bivšo SFRJ⁷ (Altimari in drugi 1984, 99-100).

---

⁷ Danes albanska meja s Kosovom, Makedonijo in Črno Goro

Zaradi zgoraj opisanih grozot, ki jih je doživljalo albansko prebivalstvo Kosova, Metohije in zahodne Makedonije, je le-to nestrpno pričakovalo veliko vojno kot priložnost, da se osvobodi srbske in črnogorske nadvlade in tako so se že na samem začetku prve svetovne vojne leta 1914 začeli gverilski napadi na srbsko vojsko, ki so dobili največjo razsežnost leta 1915, ko se je oslABLJENA srbska vojska skupaj s civilnim prebivalstvom pričela umikati skozi Albanijo, kar dandanes Srbi imenujejo "Albanska Golgota" (Pavlica 2011), saj so bili stalno podvrženi napadom iz zasede, za katere težko rečemo, da so bili partizanskega karakterja, saj je v večini primerov šlo za roparske napade. V tem času so večino južne Srbije (torej vključno s Kosovom in Metohijo) ter Makedonije okupirale bolgarske enote, čemur je albansko prebivalstvo sicer nasprotovalo, niso pa proti temu prevzeli nobenih aktivnih dejanj, saj so na Srbe gledali kot na večje zlo, kar se je še posebej pokazalo med srbsko vstajo v Toplici leta 1917, ko je bolgarska vojska vstajo uspešno zadušila s pomočjo Albancev, ki so upornike napadli s hrbita. Po preboju fronte na Solunu, so na Kosovo in Metohijo vkorakale srbske in francoske enote, Kosovo pa se (znova v sestavu Srbije) je znašlo v novoustanovljeni Kraljevini SHS⁸ (Roth 1996).

4.5 Sodobnost

4.5.1 Kosovo v Kraljevini Jugoslaviji

Že takoj po formiranju nove države Srbov, Hrvatov in Slovencev, je postalo jasno, da bo imela le-ta številne težave s svojo številčno albansko manjšino, preglavice pa je povzročala tudi razmejitev s sosednjo Albanijo, saj je mirovna konferenca v Parizu leta 1919 določila, da se Italiji prizna popolna suverenost nad Valono ter da se ji dodeli mandat za upravljanje Albanije pod nadzorom Društva narodov. Delegacija Kraljevine SHS se je temu sklepu odločno uprla, saj je menila, da ima potemtakem tudi sama pravico do zavarovanja svojih interesov v Albaniji, zato so enote Kraljevine SHS zavzele območja okoli Debra in Mali, zahtevala pa je tudi preostanek severne Albanije s Skadrom na čelu, pozivajoč na zgodovinske pravice do teh območij, v čemer pa ni bila uspešna in do dokončne razmejitve med Albanijo in Kraljevino SHS je prišlo leta 1926 (Bogdanović 1986). Nova država je skušala na vse pretege popraviti položaj Srbov na Kosovu, zaradi česar je spodbujala

---

⁸ Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, nastala 1.12.1918 z združitvijo države SHS (Slovencev, Hrvatov in Srbov) in kraljevin Srbije in Črne Gore (Leksikon Cankarjeve založbe 1988, 440).

izseljevanje muslimanskih Albancev v Turčijo in intenzivno kolonizacijo Srbov in Črnogorcev, tako da je z zemljiško reformo razdelila zemljo med okoli 60 000 priseljencev iz Bosne, Hercegovine, Like in Črne Gore (Dorich 1992; Pavlica 2011).

Albanske upore, zlasti akcije "kačakov", kakor so se imenovali albanski uporniki in diverzanti, so jugoslovanske oblasti krotile s strogimi in tudi surovimi policijskimi in vojaškimi ukrepi, nestabilno stanje na tem območju pa je le še dodatno oteževalo gospodarski razvoj (Altimari in drugi 1984, 100).

Med leti 1918 in 1919 je bila srbska vojska na Kosovu in v Makedoniji stalno razporejena z nalogo zatrtja albanskih vstaj. Tudi iz tega obdobja obstajajo številna poročanja o masakrih vojske nad albanskim civilnim prebivalstvom, kot na primer v okolici Peća in Đakovice na Kosovu, v Rožaju v Sandžaku ter na območju Plava in Gusinja v Črni Gori. Albanci so organizirali tako imenovani "Kosovski odbor", ki je podpiral osvobodilno gibanje ter bil v stikih z makedonskimi in hrvaškimi nasprotniki nove monarhije, prav tako pa z Italijani. Kačaki so izvajali številne teroristične akcije, med drugim so nastavljali bombe po vladnih poslopih, napadali vlake ter ropali živino. Z orožjem so se oskrbovali brez vsakršnih problemov, saj so skorumpirani srbski uradniki z velikim veseljem služili na račun uporov in jim skrivaj prodajali orožje iz zalog srbske vojske. Zaradi teh uporov so oblasti v Beogradu kot protiudarec ukazale, da se morajo na Kosovu zapreti vse šole, ki so poučevale v albanskem jeziku, ter tako posledično prisilile albanske otroke in adolescente, da obiskujejo srbske šole. Toda tudi to se je zdelo srbskim oblastem premila kazen, zato so kasneje odločile, da je izobraževanje Albancev v nasprotju z državnimi interesi, tako da je bilo Albancem v praksi prepovedano obiskovanje kakršnih koli državnih šol (Ramet 2006, 48).

Po zadušitvi kačaških vstaj so se srbske oblasti z vso vnemo posvetile ekspatriaciji Albancev ter naseljevanju Srbov in Črnogorcev na njihovo zaplenjeno zemljo. Ramet (2006, 100) je zapisala, da je zaradi srbskih pritiskov in brutalne državne politike do Albancev, med leti 1918 in 1941 Jugoslavijo zapustilo okrog 45.000 Albancev, od katerih je bilo zaplenjenih kar 62438 hektarjev zemlje, na njihove domove pa so naselili okoli 60.000 Srbov in Črnogorcev. Leta 1938 je Beograd z Ankaro celo podpisal sporazum, po katerem je vlada v Turčiji privolila, da bo sprejela okrog 200.000⁹ Albancev z Jugoslavije, in sicer med leti 1939 in

---

⁹ Na spletni strani Inštituta za zgodovino v Prištini (1997) pa se omenja celo številka 400.000.

1944 (Pavlica 2011), veljalo pa je prepričanje, da zaradi podobnih selitev, ki so se zgodile v Sovjetski zvezi ter položaju nemških Judov v nemškem rajhu, takšno dejanje v mednarodni skupnosti ne bi smelo povzročati pretiranih reakcij (Hadalín 2011, 33). Sporazum zaradi proračunskih omejitev in izbruha druge svetovne vojne nikoli ni bil izvršen do konca, kljub temu pa je po uradnih jugoslovanskih statistikah moč razbrati, da je bilo med leti 1927 in 1939 v Turčijo naseljenih 19.279 Albancev, dodatnih 4322 v Albanijo, ostalih 20.000 pa je zbežalo drugam po Evropi in ravno na ta način se je v Evropi in na ameriškem kontinentu začela oblikovati močna albanska diaspora.

Posledice vseh zgoraj naštetih dejanj jugoslovanskih (ali bolje rečeno srbskih) oblasti so bile za morebitno sožitje na Kosovu usodne, saj so se odnosi med Albanci in prispelimi kolonisti zaostriili do največje možne mere, močno pa se je spremenila tudi etnična slika same pokrajine: če so Albanci še leta 1912 predstavljali skoraj 90% prebivalstva, je njihovo število do leta 1941 padlo na 70% (The Institute of History, Prishtina 1997).

4.5.2 Kosovo med drugo svetovno vojno

6. aprila leta 1941 so "sile osi" oziroma Nemčija, Italija, Madžarska, Romunija in Bolgarija istočasno napadle Kraljevino Jugoslavijo, ki je bila s tem dejanjem potisnjena v drugo svetovno vojno. Italija je že leta 1939 okupirala Albanijo, po razkosanju Jugoslavije pa ji je priključila še ozemlja, kjer so večinsko živeli Albanci, torej glavnino Kosova, zahodno Makedonijo ter del Črne Gore (Ramet 2006, 113). Ostanek pa sta si razdelili Nemčija in Bolgarija, in sicer so Nemci zasedli kosovsko-mitrovški, vučitrnski in podujevski okraj, Bolgari pa del gnjilanskega okraja severno od Pasjana, del vitinskega področja, Kačanik in Siriničko župo na Šar planini (Hadalín 2011, 42). Albanci, ki so bili vajeni krutega beograjskega režima, so v Italijanih prepoznali manjše zlo, saj jim le ti niso prepovedovali pravice do izobraževanja, kulturnega razvoja in uporabe jezika. Sedaj se je proces kolonizacije obrnil, saj so se Albanci začeli znašati nad kosovskimi Srbi in Črnogorci ter zažigati njihove vasi in jih masovno pobijati, na njihove domove pa so prihajali kolonisti iz Albanije. Med leti 1941 in 1944 naj bi s Kosova nasilno bilo izseljenih okoli 100.000 ljudi, velika večina med njimi Srbov iz Kosovske Mitrovice, Vučitrna in Podujevega (Ramet 2002, 312).

Nasilno politiko, ki so je bili deležni kosovski Srbi, najbolje ponazarja izjava predsednika albanske kvislinške vlade Mustafe Kruja, ko je leta 1942 obiskal Kosovo: “Treba si je prizadevati, da se srbski živelj na Kosovu in v Metohiji čim prej zamenja... Vse srbske staroselce je treba razglasiti za koloniste in kot take naj jih albanske in italijanske oblasti pošljejo v koncentracijska taborišča v Albaniji. Srbske naseljence je treba pobiti.” (Altimari in drugi 1984, 101). Jevtić (1990) pravi, da se je največji val nasilja, uperjen proti Srbom, začel že takoj po kapitulaciji Jugoslavije, najbolj pa so trpeli tisti Srbi in Črnogorci, ki so bili s kolonizacijo v preteklih desetletjih naseljeni na Kosovo in Metohijo, saj so bili podvrženi najbolj brutalnim maščevalnim ukrepom, ki so segali od požiganja in ropanja vasi, do posiljevanja žensk in pobijanja starcev, moških in otrok. Glavnino teh dejanj je izvrševala organizacija “Balli Kombetar”, ki je bila ustanovljena leta 1942, oborožili in urili pa so jo Italijani, po kapitulaciji Italije leta 1943 pa SS divizija “Skenderbeg”¹⁰. Njihovo delovanje pa ni bilo uperjeno zgolj proti Srbom, ampak tudi proti Židom in Romom, saj je bil končni cilj ustvariti etnično čisto Kosovo (Savich 2000).

Mnogo kosovskih Srbov je med vojno pristopilo k četniškemu gibanju Draže Mihailovića, velika večina pa jih je šla v partizane, medtem ko je najširši sloj Albancev zlom stare Jugoslavije razumel kot konec nacionalnega pritiska, zaradi česar so morali v KPJ za pridobitev albanskega naroda za oborožen odpor vlagati velike napore. Ta naloga je bila še dodatno otežena zaradi ekonomske politike italijanskih okupacijskih oblasti, ki so izvajale javna dela, pospeševale trgovino in odkupovale kmetijske pridelke. Tako ni nenavadno, da je bilo območje Kosova in Metohije, delov Makedonije in delov severne Albanije precej nenaklonjeno partizanskemu gibanju (Hadalín 2011, 41-42). To se je spremenilo šele po kapitulaciji Italije leta 1943, ko so na območju Kosova, Metohije, Preševa in Bujanovca tudi Albanci začeli v vse večjem številu pristopati k partizanskemu gibanju. Leta 1944 je tako v enote NOVJ pristopilo okrog 7000 Albancev, ki so pred tem večinoma služili v formacijah Balli Kombetar in SS diviziji Skenderbeg, sestavljali pa so 6., 7. in 8. Kosmetsko brigado (prav tam, 90). Ko je postajalo vse bolj jasno, da bodo “sile osi” izgubile vojno, so začeli jugoslovanski in albanski partizani intenzivne polemike o povojni teritorialni ureditvi. Tako je Komunistična partija Albanije že od jeseni 1943 začela vse bolj pritiskati na KPJ, naj privoli v povojno dodelitev Kosova in Metohije Albaniji, čemur pa voditelji KPJ niso bili naklonjeni, saj so na vse pretege zavračali spreminjanje meja med Jugoslavijo in Albanijo, čeprav je bilo

---

¹⁰ Sestavljalo jo je 6491 Albancev, od katerih je bilo dve tretjini s Kosova in Metohije, skupna moč divizije pa je štela 9000 mož, saj so ji bili dodani tudi nemški vojaki, večinoma z SS divizije “Princ Eugen” (Savich 2000).

govora tudi o hipotetični možnosti, da se Kosovo dodeli Albaniji, in sicer v primeru, da Albanija po vojni postane sedma jugoslovanska republika (Ramet 2002, 312-313).

Decembra 1944 pa je v Drenici prišlo do oborožene vstaje ostankov balistov, ki so napadli Uroševac, Gnjilane in Kosovsko Mitrovico ter s tem motili delovanje ljudske oblasti. Zaradi tega je vrhovni poveljnik NOVJ maršal Tito 8. februarja 1945 izdal ukaz o vzpostavitvi vojne uprave na Kosovu in Metohiji, ki naj traja, dokler ne bo uničen odpor balistov. Slednji so bili sicer marca 1945 poraženi, vendar so se njihovi ostanki v gorah Črne Gore ter na Kosovu v območjih Drenice in Lećevice obdržali vse do leta 1952, kar je pomembno vplivalo na razvoj in dejanski položaj Albancev ter na nacionalne odnose na Kosovu v novi Jugoslaviji (Altimari in drugi 1984, 200).

4.5.3 Kosovo v novi Jugoslaviji¹¹

Jugoslovanska ustava je leta 1946 Kosovo (poleg Vojvodine) potrdilo kot avtonomno enoto (območje) v jugoslovanski federaciji, in sicer v sestavu federalne Srbije (Altimari in drugi 1984, 205). Status avtonomne pokrajine pa je bil podeljen šele z ustavo iz leta 1963, s katero je Kosovo dobilo večjo avtonomijo, ustanovljeno pa je bilo tudi Vrhovno sodišče Kosova. Še večje pravice je pokrajini prinesla brionska deklaracija iz leta 1966, dokončno pa ustava iz leta 1974, s katero je Kosovo, tako kot ostale republike, dobilo svojo lastno ustavo, parlament in vlado. Kljub vsem tem spremembam pa Albanci s svojim položajem znotraj federacije še vedno niso bili zadovoljni, saj se je jedro problema skrivalo v preprostem dejstvu: Srbi, Hrvati, Slovenci, Črnogorci, Makedonci in Muslimani¹² so bili klasificirani kot "narodi", ostali neslovanski narodi, ki so živeli v Jugoslaviji, torej Albanci, Madžari, Romi, Romuni, Nemci, Turki in ostali, pa kot "narodnosti" (oziroma "narodne manjšine"). Problem je bil v tem, da so znotraj jugoslovanskega političnega, ustavnega in nacionalnega sistema pravico do samoodločbe imeli zgolj narodi, ne pa tudi narodnosti. To se je argumentiralo z dejstvom, da so narodnostne manjšine imele svojo matično državo izven Jugoslavije, medtem ko za narode slednje ni držalo. Če bi torej Albancem na Kosovu priznali status republike, bi s tem ustvarili drugo Albanijo, kar je bil poglobitni razlog za nasprotovanje kakršnim koli razpravam na to temo s strani jugoslovanskih oblasti (Savich 2000).

---

¹¹ S terminom »nova« se tukaj misli na SFRJ

¹² Danes Bošnjaki

Status albanskega naroda znotraj jugoslovanske federacije lahko tako štejemo kot zamrznjen konflikt, ki je bil s strani jugoslovanskih oblasti zaradi svoje politike "bratstva in enotnosti", po kateri so bili prepovedani kakršnikoli nacionalistični izpadi na katerikoli strani, hkrati pa je bilo tako rekoč zapovedano sožitje med vsemi jugoslovanskimi narodi in narodnostmi, zgolj utišan in prikrit, nikdar pa zares razrešen. Drugi največji problem pa je po Batakoviću (1992) predstavljala politika komunističnih oblasti, ki je po vojni prepovedala vrnitev srbskih in črnogorskih kolonistov, ki so bili med vojno s strani albanskega kolaboracionističnega režima pregnani s Kosova, saj je v njih videla ostanke predvojne velikosrbske hegemonistične politike. Po drugi strani pa so zaradi tesnih vezi s komunističnim režimom v Albaniji dovolile, da so vsi Albanci, ki so jih med vojno na Kosovo naselili Nemci in Italijani, tam tudi ostali, prav tako pa je meja med Jugoslavijo in Albanijo ostala odprta za nove emigrante vse do leta 1948 (Žnidaršič-Žagar v Stavileci 2009, 110-111). Točno število Albancev, ki so med leti 1941 in 1948¹³ na Kosovo prišli iz Albanije, sicer ni znano, ocenjuje pa se, da naj bi ta številka znašala med 70 000 in 75 000. Če se to številko primerja s 100 000 Srbi in Črnogorci, ki so bili med vojno nasilno izseljeni s Kosova in Metohije, lahko brez težav ugotovimo, da so jugoslovanske oblasti v letih neposredno po koncu vojne znatno pripomogle k ponovnim spremembam v etnični strukturi pokrajine (Bataković 1992).

Zopet pa je začelo prihajati do odkritih trenj med kosovskimi Srbi in Albanci. Zaradi trdih represivnih ukrepov, ki so jih nad albanskim prebivalstvom izvajali državni varnostni organi pod vodstvom Aleksandra Rankovića¹⁴, je leta 1966 CK ZKJ na četrtem zasedanju javno obsodil takšno politiko in jo označil kot unitaristično in velikosrbsko. Neposredna posledica teh Rankovićeveh represivnih ukrepov je bilo ponovno razplamtevanje nacionalizma med kosovskimi Albanci, zaradi česar se je na Kosovu po letih relativnega miru zopet pojavila klima revanšizma nad Srbi in Črnogorci. V takšnih okoliščinah je 27. novembra 1968 v Prištini prišlo do masovnih demonstracij, katerih težišče so sestavljali albanski študenti Univerze v Prištini, zahtevali pa so, da Kosovo dobi status republike in da se mu priključijo tisti deli Makedonije in Črne Gore, kjer Albanci predstavljajo večino. Demonstracije je nazadnje prekinila intervencija enot JLA (Çeku v Stavileci 2009, 26-27).

Do največjih demonstracij na Kosovu pa je prišlo leta 1981, zopet v organizaciji albanskih študentov, ki so zahtevali spremembo ustave iz leta 1974, pod parolo "Kosovo republika". Za

---

¹³ S tem letom se tudi konča masovna albanska emigracija v Jugoslavijo, saj med letoma 1948 in 1963 iz Albanije prebegne le 4447 oseb, od katerih jih kasneje več kot polovico zapusti Jugoslavijo (Hadalín 2011, 366)

¹⁴ Aleksandar Ranković, najožji Titov sodelavec in član AVNOJ-a, po vojni med drugim tudi jugoslovanski minister za notranje zadeve. Leta 1966 razrešen z vseh funkcij (Leksikon Cankarjeve založbe 1988, 873).

te demonstracije težko rečemo, da so bile zgolj posledica srbske represije nad albanskim prebivalstvom, kot to danes radi zatrjujejo albanski avtorji, saj je ustava iz leta 1974 Albancem dodelila široko avtonomijo in samoupravo, ustanovljena je bila Univerza v Prištini, kjer so albanski študenti lahko poslušali predavanja v albanskem jeziku, prav tako pa je bilo Albancem znova omogočeno ohranjanje tesnih vezi z matico, saj so lahko svobodno potovali v Albanijo, na Kosovu pa so postali dostopni šolski učbeniki in časopisi, ki so bili tiskani v Tirani in marsikateri prominentni Albanec je takrat odkrito priznaval, da Albanci na Kosovu živijo mnogo bolje in svobodneje kot tisti v Albaniji pod diktaturo Enverja Hoxhe (Glenny 2001, 624). Poglavitni razlog za demonstracije je tako primerneje iskati v gospodarski in etnični situaciji na Kosovu v tem obdobju: Albanci so leta 1981 na Kosovu predstavljali 74% prebivalstva, vendar samo 65% zaposlenega prebivalstva, medtem ko so Srbi predstavljali 17% prebivalstva, toda njihov delež zaposlenega prebivalstva je znašal 26%. Pomemben dejavnik pri kosovski krizi je bil tudi izredno visok naravni prirastek med Albanci, saj se je njihovo število na Kosovu med leti 1961 in 1981 podvojilo (od 646 000 na kar 1 227 000), medtem ko se je število Srbov v istem obdobju zmanjšalo iz 227 000 na 209 000. Vsi ti faktorji so vplivali na to, da je pri Albancih vse bolj začel prevladovati pesimizem glede njihove prihodnosti znotraj jugoslovanske federacije, pri Srbih pa strah pred vse hitreje naraščajočim naravnim prirastkom Albancev, ki so ga mnogi doživljali kot politično motiviranega (Jović 2009, 177-181).

Proteste so jugoslovanske oblasti nazadnje zadržale s policijo in vojsko, saj si nikakor niso smele privoščiti izbruhov nacionalizma v že tako razgretem okolju, kot je bilo Kosovo. Odgovor zveznih oblasti je bila ponovna blokada vsakršnih stikov med kosovskimi Albanci in Albanijo, vendar so hkrati odbile predlog nekaterih srbskih komunistov, naj Kosovo ponovno preide pod centralno oblast Beograda. Namesto tega se je takratno kosovsko vodstvo, na čelu katerega je bil Azem Vllasi, zavezalo, da bo zatrlo vsakršen izbruh albanskega nacionalizma v pokrajini. V pokrajini je zopet zavladal navidezen mir, ki pa je pod površjem skrival napetost, ki je nevarno naraščala. Manjšinski del srbskih komunistov je začel ob pomoči beograjskih medijev vse bolj propagirati domnevne pritiske, ki naj bi jim bili Srbi in Črnogorci vsakodnevno podvrženi na Kosovu s strani albanskih "iredentistov". Te trditve so podkrepjevali z dejstvom, da se je število Srbov in Črnogorcev na Kosovu v sedemdesetih in zlasti osemdesetih letih vztrajno zmanjševalo, saj so množično prodajali svoja imetja in se selili v centralno Srbijo in ostale dele Jugoslavije (Glenny 2001, 624-625).

Žnidaršič-Žagarjeva (v Stavileci 2009, 112-113) pravi, da te selitve v dobršni meri vsekakor lahko pripišemo slabi ekonomski situaciji v pokrajini, saj je bilo Kosovo najrevnejša regija v Jugoslaviji z izredno slabim socialnim položajem prebivalstva, in dobro znano dejstvo je, da je v osemdesetih letih Kosovo zapustilo tudi veliko Albancev, ki so svojo srečo iskali zlasti v razvitejših republikah, kot sta bili Hrvaška in Slovenija, velik del pa je emigriral izven Jugoslavije, zlasti v Švico. Toda Savich (2000) hkrati opozori na obsežno raziskavo o migracijah Srbov in Črnogorcev s Kosova, ki sta jo v letih 1985 in 1986 izvedli Ruža Petrović in Marina Blagojević, ugotovitev te raziskave pa je bila, da je od vseh Srbov in Črnogorcev, ki so zapustili Kosovo, zgolj 17% to storilo pred letom 1961, kar 83% pa med dvema kritičnima desetletjema, torej od 1960 do 1980. Tako naj bi od leta 1961 do 1980 Kosovo zapustilo 92 197 Srbov in 20 424 Črnogorcev, med leti 1981 in 1987 pa skupno še dodatnih 38 000. Končna ugotovitev te raziskave je bila, da je pri selitvah Srbov in Črnogorcev s Kosova šlo za “abnormalen patološki fenomen”, ki je bil direktna posledica etnične homogenizacije Kosova in Metohije. Manjši del naj bi tako odšel s Kosova zaradi ekonomskih razlogov, velika večina pa zaradi povsem drugačnih, kot so ogroženost osebne svobode in imetja, etnična diskriminacija ter zlasti institucionalizirana diskriminacija s strani kosovsko-albanskih oblasti.

Problematično situacijo na Kosovu v tistem obdobju pa najbolje opišejo besede takratnega vodje Zveze komunistov Kosova, Azema Vllasija:

Izseljevanje Srbov in Črnogorcev s Kosova se še naprej nadaljuje. Poleg tistih družin, ki so se v poslednjih nekaj letih odselile v Beograd, Niš, Kragujevac, Smederevo in drugod, še vedno obstajajo takšne, ki se pripravljajo na odhod – gradijo hiše, menjavajo stanovanja, iščejo zaposlitev ter vpisujejo svoje otroke v šole izven pokrajine. Ta tendenca, ki je narasla po sovražnih demonstracijah, je tudi posledica celotne politično-varnostne situacije v pokrajini. Kljub temu, da se absurdno sliši, veliko argumentov govori v prid temu, da srbski in albanski nacionalisti skupno delujejo. Res je, da so njihovi cilji različni. Albanski nacionalisti in iredentisti želijo “etnično čisto Kosovo”. Srbski nacionalisti pa vztrajajo, da čim večje število ljudi poda zahtevo za odhod s Kosova, kajti to jim je največji argument, da so vsi ukrepi kosovskega vodstva neučinkoviti. Želijo, včasih pa celo uspevajo, da z različnimi intrigami, dezinformacijami in napisi povzročajo paniko in širijo tezo, da so “vsi Albanci isti in da je z njimi potrebno postopati drugače” (Vllasi 1989, 66-67).

Že tako izredno napeto situacijo na Kosovu pa je dokončno razburkal sestanek Slobodana Miloševića s predstavniki kosovskih Srbov in Črnogorcev leta 1987, ki je bil organiziran na Kosovem polju. Pred zgradbo, v kateri je sestanek potekal, je prišlo do spopada med srbskimi protestniki in milico, ki so jo večinsko sestavljali Albanci. Zaradi tega dogodka je Milošević zapustil sestanek, da bi si ogledal, kaj se zunaj dogaja, in nato izrekel svoje slavne besede, ki jih dandanes mnogi povezujejo z začetkom razpada Jugoslavije: "Nihče vas ne sme pretepati!". Z njegovim prihodom na čelo Zveze komunistov Srbije se je začela kampanja ponovne vzpostavitve kontrole nad Kosovom s strani centralne oblasti v Beogradu, kar se je tudi zgodilo marca 1989, ko je s pomočjo "mitingov resnice" Milošević tudi formalno ukinil avtonomijo pokrajine Kosova. Posledica tega je bila, da je približno 130 000 Albancev izgubilo svoja delovna mesta v javnih institucijah, kot so policija, izobraževalne ustanove in sodišča, saj so pod Miloševićevo oblastjo postali diskriminirani in državljeni drugega reda (Duke 1999).

Decembra 1989 je zmerni kosovsko-albanski politik Ibrahim Rugova osnoval svojo stranko LDK, junija 1991 pa je bil izvoljen kot predsednik "Republike Kosovo", ki sicer formalno nikoli ni bila priznana. Po izbruhu vojne v Bosni leta 1992, je Milošević obtožil bosanske Muslimane in kosovske Albance, da proti Srbom vodijo "sveto vojno", leta 1995 pa je na Kosovo poslal 25 000 policistov, saj je situacija v pokrajini bila zelo negotova in na robu konflikta. Albanci na Kosovu so se nadejali, da bo podpis mirovnega sporazuma v Daytonu, ki je tudi formalno pomenil konec vojne v BIH, pomenil tudi ponovno vzpostavitev kosovske avtonomije, kar pa se ni zgodilo, zaradi česar je pacifistična politika Ibrahima Rugove začela vse bolj izgubljati podporo, leta 1996 pa je Osvobodilna vojska Kosova začela izvajati odkrito gverilsko bojevanje proti varnostnim silam ZRJ (Thomas in Mikulan 2006, 31-32).

OVK se je v svojem bojevanju proti jugoslovanskim silam posluževala klasičnih gverilskih taktik, ki so se izkazale kot zelo učinkovite, saj ji je do sredine februarja 1998 uspelo nadzorovati že približno 30 odstotkov ozemlja Kosova. To je Miloševića močno razjezilo, zaradi česar je na Kosovo poslal dodatnih 49 500 pripadnikov vojske in policije z namenom popolnega uničenja OVK kot vojaškega nasprotnika. Pri tem pa je naredil tudi usodno napako, saj njegov načrt ponovne vzpostavitve kontrole nad celotnim Kosovom, ki se je imenoval "Operacija podkev", ni predvideval zgolj uničenja gverilskih borcev OVK, ampak tudi popoln izgon kosovskih Albancev iz pokrajine, ki bi jo nato poselili s srbskimi begunci s Hrvaške ter Bosne in Hercegovine (Thomas in Mikulan 2006, 46-47).

S tem si je Milošević naredil medvedjo uslugo, kajti v istem trenutku, ko so srbske varnostne sile začele izvajati zločine in množične prisilne deportacije nad albanskimi civilisti, je OVK v očeh mednarodne skupnosti postala legitimna osvobodilna organizacija, čeprav je vse do tedaj bila na seznamu svetovnih terorističnih organizacij, povezanih z organiziranim kriminalom. Kljub temu so zahodne vlade zavračale zahteve voditeljev OVK po popolni neodvisnosti Kosova, namesto tega so jih prepričali, da sprejmejo široko avtonomijo znotraj Srbije ob prisostvovanju sil NATA za vzdrževanje miru. Ta sporazum, ki je pozneje postal znan kot "sporazum iz Rambouilleta", so predstavniki kosovskih Albancev sprejeli, medtem ko ga je Milošević zavrnil, saj je menil, da bi takšna prisotnost Natovih sil na tleh ZRJ pomenila de facto okupacijo. Postajalo je vse bolj očitno, da do diplomatskega dogovora ne bo moč priti, spopadi na Kosovu pa so se nadaljevali z vso intenzivnostjo, zaradi česar je 24. marca 1999 prišlo do obsežnega letalskega bombardiranja ZRJ s strani zveze NATO, ki je nazadnje privedlo do podpisa Kumanovskega sporazuma in popolnega umika srbskih vojaških in varnostnih sil s Kosova, posredno pa tudi do konca Miloševićevega režima, ki je že kmalu sledil. Kljub temu lahko povsem legitimno dvomimo o popolni uspešnosti te Natove akcije, saj ne samo da ni preprečila humanitarne katastrofe, kot so to radi poudarjali zahodni voditelji, ampak jo je celo poglobila, kajti zaradi obsežnega bombardiranja se je sprožil val beguncev v sosednjo Albanijo in Makedonijo, pa tudi v Črno Goro, kar je bil za te tri države izjemen udarec. Poleg tega Nato ni bil zmožen zaustaviti OVK pri svojem ustrahovanju in ubijanju, kar je privedlo do tega, da je precejšen del srbske skupnosti zbežal s Kosova, in sicer v dveh valovih: leta 1999, le nekaj tednov po povratku Albancev (Glenny 2001, 658-662), drugi val nasilja pa je izbruhnil marca 2004, ko so na celotnem Kosovu izbruhnili etnični nemiri, zaradi česar se je skupno število Srbov na Kosovu praktično prepolovilo – če jih je še leta 1991 bilo okoli 200 000, jih je dandanes le še okoli 100 000, pri čemer jih okoli dve tretjini živi v enklavah južno od reke Ibar, ena tretjina pa na severu, predvsem v občinah Zubin Potok, Leposavić, Zvečan ter v severnem delu Kosovske Mitrovice (Donia 2008). Končen rezultat Natove akcije pa je prišel leta 2008, ko je kosovski parlament razglasil neodvisnost, kar pa Srbija še danes ne priznava in v svoji ustavi Kosovo še vedno obravnava kot avtonomno pokrajino znotraj republike Srbije (Pavićević 2009, 95-99), medtem ko je etnično srbski sever Kosova de facto pod upravo Beograda, saj tam institucije Prištine nimajo praktično nikakršnih pristojnosti (International Crisis Group 2011).

5 NASTANEK NACIONALNO - POLITIČNIH PROGRAMOV SRBOV IN ALBANCEV

5.1 Nacionalno-politični program Srbov: Načertanije in “Velika Srbija”

5.1.1 Termin “Velika Srbija”

Termin “Velika Srbija” se je pogosto uporabljal zlasti ob razpadu SFRJ in vojnah, ki so sledile na Hrvaškem ter v BiH, opisoval pa je Srbijo, kakršna bi po mnenju njegovih zagovornikov morala izgledati v svojih “naravnih” mejah, in sicer tako, da bi vsi Srbi živeli v eni državi. Splošno rečeno naj bi to pomenilo bivšo Jugoslavijo brez Slovenije in tistega dela Hrvaške, kjer Srbi niso bili kompaktna večina. Bolj podrobno pa je ta koncept razdelal srbski politik Vojislav Šešelj, ki je določil, da bi takšna Velika Srbija morala potekati po liniji Karlobag-Ogulin-Karlovac-Virovitica (Vasić 2003).

Slika 5.1: Velika Srbija, kot si jo je zamislil Vojislav Šešelj.

Vir: Wikipedia (2012).

Sam termin pa ni nastal na začetku 90. let prejšnjega stoletja, ampak ima korenine že v začetku 19. stoletja, ko so se začele srbske vstaje proti Turkom. Pomembno vlogo je odigrala nacionalna mitologija in spomin na slavne prednike, zlasti na imperij Dušana Silnega, zaradi česar so vsi srbski vodje, od Karađorđeva do Miloša Obrenovića, ta zgodovinski spomin jemali kot neko izhodiščno točko za vse bodoče nacionalne aspiracije. Leta 1810 je tako Karađorđe preko svojega posebnega odposlanca v Parizu predlagal Napoleonu, da naj se Srbija združi z deželami, ki so večinsko poseljene s Srbi, in sicer Bosno, Hercegovino, Ilirskimi provincami ter deželami južne Madžarske, ki so poseljene s Srbi, torej Banatom, Sremom in Slavonijo. Zaradi jezikovne sorodnosti pa je dopuščal tudi možnost združitve z Bolgarijo. Tako bi nastala združena država pod srbskim vodstvom in francoskim protektoratom. Podobno je razmišljal tudi princ Miloš Obrenović, ki je večkrat zatrjeval, da je ultimativni cilj Srbije združitev z Bosno, Staro Srbijo, Črno Goro in Makedonijo, kar bi privedlo do obnove srbskega kraljestva, ki so ga Turki uničili na Kosovu. V tajnosti pa naj bi načrtoval ustanovitev še večjega srbsko-slovanskega imperija, ki bi obsegal Srbijo, Bosno, Hercegovino, Bolgarijo, Uskokijo (Vojna Krajina), Banat, Slovenijo, Hrvaško, Dalmacijo, Črno Goro in severno Albanijo (Bataković 1994).

Pri teh pogledih je torej šlo za mešanico konceptov, in sicer zgodovinskih tradicij v obliki politične dediščine in vira politične legitimacije na eni ter kulturno-lingvistične identitete kot osnove za formiranje naroda na drugi strani. Slednji koncept je v dobršni meri podoben Smithovemu pogledu na etno-nacionalizem, ki stremi k širjenju meja etno-naroda preko vključevanja etnično sorodnih elementov zunaj teh meja (Bataković 1994). Kot torej lahko vidimo, ima koncept Velike Srbije globoke zgodovinske korenine in je bil v zavesti srbskih voditeljev prisoten že v začetku 19. stoletja, kljub temu pa je v zapisani obliki kot državno-politični program ugledal luč sveta šele z delom Ilije Garašanina, ki ga je naslovil "Načertanije", zato ga bomo podrobneje obravnavali v nadaljevanju.

5.1.2 Načertanije

Projekt Ilije Garašanina¹⁵ "Načertanije" iz leta 1844 je za nacionalno-politično prebujanje srbskega naroda izrednega pomena, saj so vsi prejšnji programi, ki so predvidevali obnovo

---

¹⁵ Eden najpomembnejših srbskih politikov 19. stoletja, ki je opravljal številne pomembne državniške funkcije, med drugim je bil od leta 1843 do 1852 minister za notranje zadeve, od leta 1852 do 1853 minister za zunanje zadeve, med leti 1861 in 1867 pa tudi predsednik vlade. (Manetović 2006)

srbske državnosti, obravnavali Srbijo zgolj v kontekstu vazalne države znotraj Otomanskega, ali pa v nekaterih primerih Habsburškega imperija, medtem ko je Garašanin izdelal načrt za samostojno srbsko državo, zaradi česar lahko njegovo delo štejemo za prvi srbski nacionalni program, ki pa je vse do leta 1906 ostal tajen, saj so zanj vedeli le princ Aleksander Karađorđević, kasneje princ Miloš Obrenović in nekateri Garašaninovi najbližji prijatelji. Dejstvo, da je bil ta program tajne narave, vsekakor pomeni, da na nacionalno zavest v množičnem smislu ni mogel vplivati, nasprotno pa to velja za politične elite v Srbiji, ki so mu zvesto sledile od druge polovice 19. stoletja, do začetka prve svetovne vojne (Manetović 2006).

Mnogi danes Garašaninovo delo razumejo kot izrazito nacionalistično in usmerjeno k vzpostavitvi tako imenovane "Velike Srbije", ki bi zaživela s poseganjem po tujih teritorijih. To le delno drži, saj Garašanin velikost te nove države ni opravičeval z nekakšnim "srbstvom" oziroma gorečo željo, da bi vsi Srbi živeli v eni državi, ali pa celo jugoslovanstvom, ampak se je opiral zgolj na pragmatične geostrateške razloge, in sicer naj bi po njegovem mnenju Srbija na dolgi rok v napadalnem in sovražnem mednarodnem okolju preživela le kot močna država, za kar pa je nujen predpogoj razširitev njenih meja. Pri tem pa je potrebno obrniti pozornost na zanimiv paradoks Garašaninovega dela, saj v svojem bistvu zagovarja nacionalizem, ki je hkrati inkluziven in neliberalen. Njegova inkluzivnost je logična, saj to predstavlja predpogoj socialne stabilnosti te velike države, ki jo je načrtoval. Vendar pa bi ta država bila, kot smo že omenili, tudi neliberalna, saj je načrt predvideval, da se takšna močna in velika država v razmerah sovražnega mednarodnega okolja lahko ustanovi zgolj na račun osebnih svoboščin (Manetović 2006).

Način, na katerega bi Srbija prišla do takšne močne in velike države, je naslednji: razpad turškega cesarstva je bil po Garašaninovem mnenju neizogiben in zlasti na Balkanu naj bi prišlo do velikih ozemeljskih sprememb, nastale naj bi nove države, vsekakor pa bodo svoj delež želele tudi velike evropske sile, zlasti avstrijsko in rusko cesarstvo, ki imata velike interese na Balkanu. Da bi Srbija iz takšnih turbulentnih razmer lahko izšla kot zmagovalka, mora po njegovem mnenju pod svojim žezlom združiti vse južnoslovanske narode, saj so Srbi prvi, ki so se z lastnimi silami zoperstavili Turkom in pričeli borbo za svojo svobodo, kar bodo ostali narodi vsekakor prepoznali kot pomemben dejavnik. Poleg tega meni, da ima Srbija za razširitev svojih državnih meja zgodovinske in moralne pravice, saj po njegovem mnenju srbska država temelji na slavnem srbskem carstvu iz 13. in 14. stoletja, ki je po svoji

moči in obsegu začela vse bolj prevzemati vlogo propadlega vzhodno-rimskega cesarstva, hkrati pa bi na Balkanu vsekakor odvzela primat Grkom (car Dušan Silni je tako že prevzel grški grb, ki še danes krasi srbsko zastavo), kar bi pripeljalo do velikega in mogočnega srbsko-slovanskega cesarstva. Edini razlog, zaradi katerega se to nazadnje ni zgodilo, je po njegovih besedah uspešen vojaški prodor otomanskih Turkov na Balkan v 15. stoletju, vendar pa so le ti sedaj zlomljeni in lahek plen, zaradi česar je po dolgih stoletjih čakanja naposled prišel čas, da se nadaljuje, kar so Turki s svojim zavojevalskim pohodom nasilno prekinili par stoletij nazaj (Stranjaković 1939).

V svojem bistvu lahko Načertanije razdelimo na dva glavna cilja: kot prvo mora Srbija najti takšno neodvisno politiko, ki ji bo omogočala balansiranje med velikimi silami, če pa se že mora naslanjati na katero izmed njih, naj bo to Rusija, a le v tolikšni meri, kolikor bi to koristilo srbskim ciljem, saj ne sme postati zgolj orodje za izvrševanje ruskih interesov na Balkanu. Kot drugo pa je potrebno razviti južnoslovansko sodelovanje do te mere, da bo to pripeljalo do srbske združitve, prvo z Bosno in Hercegovino, nato pa še s Črno Goro, Staro Srbijo in Makedonijo – torej ozemlja otomanskega imperija, ki so po njegovem mnenju večinsko poseljena s Srbi, hkrati pa je potrebno poskrbeti za dostop do morja preko severne Albanije. Kar se tiče združitve z južnimi Slovani habsburškega cesarstva, pa naj zaenkrat ostane zgolj pri aktivnem sodelovanju, saj trenutne razmere še ne dovoljujejo odprtega konflikta z Avstrijo (Bataković 1994).

Za delo Načertanije lahko rečemo, da je bilo kompatibilno z lingvističnim modelom Vuka Stefanovića Karađića, ki zagovarja stališče, da religija ne more in ne sme biti glavni kriterij pri formiranju naroda, temveč mora le-to temeljiti na kulturni identiteti, katere nepogrešljiv del je jezik in ravno na jezikovno komponento se je Garašanin najbolj zanašal pri združevanju južnih Slovanov, saj je menil, da jih vse povezuje skupen jezik, zaradi česar pripadajo istemu narodu. Največji problem tega dela pa je v tem, da je prevelik poudarek bil dan na srbsko (namesto jugoslovansko) združevanje, ko pa se ga poleg tega še vzame izven konteksta časa, v katerem je bilo napisano, hitro postane izhodišče vsakršne velikosrbske politike, ki v svojem bistvu negira nacionalne pravice ostalih narodov. Zaradi vsega tega lahko mirne vesti rečemo, da je Garašanin s svojim delom nehote zasadil seme bodočih konfliktov z ostalimi južnoslovanskimi narodi (Bataković 1994).

Videli smo torej, da so Načertanije imele velik vpliv na odnose Srbov z ostalimi južnoslovanskimi narodi. Toda za moje diplomsko delo je relevantnejše vprašanje posledic tega dela na odnose z Albanci, zato si pogledajmo še ta vidik. Inštitut za zgodovino v Prištini (1997) je zapisal, da je Garašaninovo delo v svojem bistvu ekspanzionistično in zavojevalsko, zaradi česar je služilo kot načrt za številne falsifikacije srbskega zgodovinopisja v 70. in 80. letih 19. stoletja, zlasti kar se tiče ozemelj, na katerih so živeli Albanci. Tako naj bi srbsko zgodovinopisje za Kosovo iznašala termin Stara Srbija, ki se v evropskih znanstvenih literaturah od 15. do 18. stoletja nikjer ne omenja, prav tako ga ni moč zaslediti v velikem zgodovinskem in geografskem slovarju, ki je bil izdan leta 1884 v Istanbulu, kar naj bi pomenilo, da Srbom tega umetnega termina ni uspelo razširiti vse do konca 19. stoletja. Nacionalna ideologija in srbska državna politika, ki sta izhajali iz Garašaninovega dela, pa naj ne bi imeli drugih namenov, kot to, da se okupirajo tuja ozemlja, ljudi, ki so živeli na teh ozemljih, pa nasilno asimilirajo, ali pa prežene. Na ta okupirana ozemlja bi nato s procesom kolonizacije naseljevali Srbe in tako dosegli ustanovitev Velike Srbije.

S to oceno se strinjata tudi Bebler (2008) in Hadalin (2011, 21), ki pravita, da je pri Garašaninovem delu šlo za ekspanzionistični načrt, ki je predvideval kreiranje Velike Srbije, ki bi preko albanskega ozemlja imela teritorialni pristop k Mediteranu. V skladu s takšno zunanjepolitično orientacijo je nato srbska vojska leta 1912 prodrla na Kosovo, kar je bil uvod v osvajanje severne Albanije.

5.2 Nacionalno-politični program Albancev: Prizrenska liga in “Velika Albanija”

5.2.1 Termin “Velika Albanija”

Termin “Velika Albanija” se je v javni rabi pogosteje začel uporabljati ob zadnjih konfliktih, ki so izbruhnili na tleh bivše Jugoslavije. Zlasti to velja za vojno na Kosovu konec 90. let, še v večji meri pa za spopade, ki so leta 2001 izbruhnili v zahodni Makedoniji in dolini Preševa na jugu Srbije, ko so albanski gverilci večkrat poudarili, da se borijo za združeno in Veliko Albanijo. A podobno, kot to velja za idejo Velike Srbije, ima tudi ideja Velike Albanije svoje korenine v turbulentni zgodovini balkanskega polotoka. Za razliko od ostalih balkanskih narodov se je albansko nacionalistično gibanje razvilo razmeroma pozno, in sicer konec 19.

stoletja, ko je bila ustanovljena “Prizrenska liga”, ki jo bomo obravnavali v nadaljevanju. Po balkanskih vojnah, ki so trajale od 1912 do 1913, je bilo Kosovo razdeljeno med Črno Goro in Srbijo, slednja pa je zasedla tudi znaten del Makedonije. Z londonskim sporazumom je bila ustanovljena “majhna Albanija”, ki je sicer v dobršni meri obsegala ozemlje današnje Albanije, a precejšen del Albancev je ostal zunaj meja te novoustanovljene države (Derens in Geslin 2006).

Slika 5.2: Eden od zemljevidov Velike Albanije

Vir: RTS Srbija (2010).

Znotraj albanske nacionalistične retorike obstajata dve ločeni ideji, in sicer ideja “Velike Albanije” na eni ter ideja “etnične Albanije” na drugi strani. Pojem Velika Albanija najpogosteje opisuje ozemlja, ki naj bi jih v preteklosti naseljevali Albanci, ali pa kar njihovi predniki Iliri, dokler jih niso s teh ozemelj izrinili Slovani. V pojem etnična Albanija pa se štejejo vse regije, v katerih Albanci danes predstavljajo večinsko prebivalstvo, kar v grobem pomeni Albanijo, Kosovo, zahodno Makedonijo, jug Črne Gore, jug Srbije ter severozahod Grčije (Derens in Geslin 2006).

V praksi pa je bila implementacija ideologije Velike Albanije dosežena le enkrat v zgodovini, in sicer med drugo svetovno vojno, ko sta Adolf Hitler in Benito Mussolini ustanovila kvizlinško državo Veliko Albanijo, ki sta ji dodala ozemlja zahodne Makedonije, južne Črne Gore ter Kosova in Metohije. Takšna Velika Albanija je obstajala od leta 1941 do 1944, ves

čas svojega obstoja pa je njen režim izvajal politiko etničnega čiščenja nad srbskim, makedonskim, romskim ter židovskim prebivalstvom, ki se je znašlo znotraj njenih meja. To pa je tudi poglavitni razlog zaradi katerega je vsakršno omenjanje ideje o Veliki Albaniji v srbskih znanstvenih in političnih krogih skoraj brez izjeme takoj okarakterizirano kot fašistična ideologija (Savich 2001).

Lahko torej zaključimo, da je večina konfliktov, v katere so bili (ali pa so še) vpleteni Albanci s svojimi sosedi, posledica razkosanja njihovega etničnega ozemlja, ki je sledilo razpadu turškega cesarstva, na kar številni albanski zgodovinarji in politiki še danes gledajo kot na veliko zgodovinsko krivico, ki bi jo bilo potrebno za vsako ceno popraviti. Ob tem se velika večina sklicuje na določila prizrenske lige, zaradi česar je prav, da podrobneje predstavimo njen pomen in nastanek.

5.2.2 Prizrenska liga

Ustanovitvi Prizrenske lige sta botrovala dva ključna dejavnika. Prvi je bilo ozračje strahu in negotovosti, ki je sledilo koncu rusko-turške vojne leta 1874, ko se je vse bolj krepila politična propaganda o delitvi evropskega dela Turčije, zlasti med sklicem berlinskega kongresa. Drugi, še pomembnejši, pa so bila številna nasprotja in spori v albanskih odnosih s svojimi sosedi, torej Srbi, Črnogorci in Grki. Albanci so se namreč v stoletjih turške vladavine na Balkanu iz severne in srednje Albanije preseljevali v Makedonijo, na Kosovo in v južno Srbijo, posebno v času srbsko-turških vojn v letih 1876-1878 pa so ta preseljevanja dosegla vrhunec, saj so se preseljevali tako Srbi kot Albanci – odvisno od tega, ali je napredovala turška ali srbska vojska. Vse te migracije, ki so jih spremljale represije na obeh straneh, so srbsko-albanske odnose skrajno zaostrile, k temu pa je veliko prispevalo tudi samo turško cesarstvo, ki je albanske čete v svoji vojski rado uporabljalo v boju proti Srbom in Črnogorcem ter jih tako držalo v razpoloženju smrtne sovražnosti do svojih sosedov (Berishaj 1989, 36-37).

Potrebno je sicer opozoriti na dejstvo, da so v času nastanka lige znotraj albanskega gibanja obstajale tudi želje o skupnih akcijah z južnoslovanskimi narodi, na kar kaže zaveza italijansko-albanskega odbora, ki je bil formiran v Milanu leta 1876, da bo pozval svoje brate v Makedoniji, Epiru in Albaniji, naj v borbi proti skupnemu sovražniku, torej Turkom, pomagajo južnim Slovanom. Do takšnega sodelovanja zaradi ozemeljskih teženj vseh

albanskih sosedov seveda ni moglo priti, zaradi česar so se Albanci hitro znašli na dveh frontah: na eni strani proti Srbom, Črnogorcem in Grkom, ki so prodirali vse bolj globoko na albansko etnično ozemlje in pri tem vršili številne zločine nad prebivalstvom, ter na drugi proti turški nadoblasti, ki jim ni hotela priznati avtonomije (Tucović 1946, 49-50).

V takšnih okoliščinah se je nato z javnim zborom in objavo političnega programa spomladi leta 1878 začelo ustanavljanje "Lige pravih muslimanov", ki se je kasneje preimenovala v Albansko oziroma Prizrensko ligo. Albanski veljaki iz Đakovice, Peći, Gusinjski, Tetova, Ljume in Debra so se začeli dogovarjati, ali naj sprejmejo spremembe mej, ki jih je predvidel sanstefanski mir, ali pa naj se temu uprejo z orožjem, tudi brez odobritve turške vlade, če bi bilo to potrebno. Glavno dilemo je predstavljalo vprašanje, kako sosedom preprečiti nadaljnje zasedanje albanskega ozemlja. Junija 1878 je nato prišlo do velikega albanskega zbora v Prizrenu, na katerega je prišlo okoli tristo predstavnikov iz vseh krajev, kjer so živeli Albanci, torej iz Albanije, Pireje, Makedonije, Kosova in južne Srbije, udeležili pa so se ga tudi predstavniki slovanskih muslimanov iz Novega Pazarja ter Bosne in Hercegovine. Že kmalu po začetku zborovanja je postalo jasno, da obstajajo velike razlike med željami delegatov iz severne Albanije, Kosova in Makedonije na eni, ter delegati južne Albanije na drugi strani, saj so slednji zahtevali samostojnost Albanije, ki bi obsegala južno Albanijo in Pirej, severno in srednjo Albanijo, Makedonijo in Kosovo, hkrati pa so se zavzemali za odrekanje pokornosti sultanu, medtem ko so bili prvi bolj zainteresirani za ohranitev privilegijev, ki so jih uživali muslimani znotraj turškega cesarstva (Berishaj 1989, 41).

Tako je bila nazadnje ustvarjena skupna avtonomistična osnova in politični program, po katerem se Srbiji, Črni Gori in Grčiji ne odstopi niti milimetra albanskega ozemlja, poleg tega pa so zahtevali še vrnitev vseh dežel, ki so jih druge sile v vojni že okupirale, samovlado v Albaniji ter oprostitev dajatev sultanu. Cilj lige je tako zajemal obrambo ozemeljske združitve dežele in boj proti vsakršni tuji oblasti, razen proti sultanu. Glavni problem lige pa je bil v tem, da formalno ni delovala za celotno Albanijo, ampak je bilo glavno težišče na sosednjih pokrajinah, kjer je bila večja ali manjša populacija albanskega prebivalstva, medtem ko so bili od prave Albanije zajeti zgolj nekateri obmejni kraji na severu, ki so imeli muslimansko večino. Dokaz za to je dejstvo, da so Albanci iz Skadra 13. 6. 1878 vladi Velike Britanije poslali Memorandum o albanskem vprašanju, ki se niti formalno niti vsebinsko ni navezoval na Prizrensko ligo in njen statut. V tem memorandumu so poudarili, da je Albanija enotna nacija po rasi, jeziku, tradicijah ter zgodovini, zaradi česar ima, tako kot vsi njeni sosedje,

naravno pravico za obnovo neodvisne države. Hkrati so menili, da je Albanija s političnega vidika predestinirana, da bo naravni zid pred slovansko invazijo proti Jadranu, saj ta zid lahko tvorijo predvsem narodi, ki so zaradi te invazije ogroženi. Memorandum se je končal s pozivom Veliki Britaniji za pomoč in podporo pri reševanju albanskega vprašanja in z zavezo, da bo obnovljena albanska država pomembna predstraža zahodnoevropske vojaške sile (Berishaj 1989, 47-49).

Kljub ločenemu nastanku pa imata Prizrenska liga in Skadrski memorandum nekaj stičnih točk, predvsem kar se tiče nezaupanja v lastne sile in posledično iskanje podpore pri tujih silah. Hkrati pa gre pri obeh za velik strah Albancev pred teritorialno-političnimi zahtevami svojih balkanskih sosedov, kar je verjetno tudi razlog zaradi katerega Prizrenska liga še ni verjela v možnost prave neodvisnosti, saj je takrat ogromna večina Albancev menila, da bi v primeru, če njihova dežela ne bi več bila v okviru turškega cesarstva, gotovo prišla pod oblast kakšne druge države, kjer pa bi se njihov položaj še poslabšal. To je bil tudi eden ključnih vzrokov, zaradi katerega Visoka porta¹⁶ pri ustanavljanju Lige ni preprečevala nastajanja njenih organizacij, saj je na nek način igrala zvito dvojno igro: na eni strani je sprevidela, da bi ji akcije Lige lahko koristile proti izvrševanju odlokov berlinskega kongresa, po drugi strani pa je s pomočjo svojih ljudi ves čas paralizirala akcije boja za avtonomijo in neodvisnost Albanije. To ji je uspevalo zlasti preko propagiranja ideje, da je turško cesarstvo edini pravi zaščitnik Albancev in da bi prehod pod kakšno drugo oblast za njih pomenil propad, neodvisnost Albanije in njeno avtonomijo pa je razglasila kar za utopično. Kljub temu bi bilo zmotno trditi, da je bila Prizrenska liga produkt turških oblasti, kar se je pokazalo že leta 1880, ko so se črnogorski in grški obmejni spopadi končali, tako da je v ospredje dnevno-političnega življenja v Albaniji prišel boj za popolno sodno avtonomijo in odstavitev turških veljakov iz nekaterih mest kosovskega vilajeta, zaradi česar je Visoka porta spoznala, da ji je liga ušla izpod nadzora ter da je krenila v smer vse večje avtonomije. To spoznanje je privedlo do tega, da je čez Solun in Skopje na Prizren poslala močno vojsko, ki zaradi razdrobljenosti in neenotnosti albanskih plemen ni naletela na učinkovit odpor, s čimer je bila Prizrenska liga likvidirana (Berishaj 1989, 71-72).

Tako lahko zaključimo, da kljub temu, da ni uspela preprečiti razkosanja albanskega etničnega ozemlja, do katerega je prišlo v balkanskih vojnah, Prizrenska liga predstavlja

---

¹⁶ dvor turškega sultana v Carigradu (Leksikon Cankarjeve založbe 1988, 820)

začetek nastajanja albanske narodne zavesti. Prav tako je uspela na dnevni red berlinskega kongresa postaviti albansko vprašanje, in to ne zgolj kot vprašanje teritorija evropske Turčije. Propadla je zato, ker v danih okoliščinah niti ni mogla preživeti, saj se je morala boriti s silami, ki so bile neprimerno močnejše od nje, torej Visoko porto, sosednjimi državami ter evropskimi silami, pomemben delež pa je prispevala tudi albanska plemenska razdrobljenost in boj med notranjimi frakcijami (Berishaj 1989, 72). Tucović (1946, 50) pa meni, da je Prizrenska liga imela usoden pomen za nadaljnje odnose Albancev s kristjani turškega imperija, saj je v tej točki prišlo do nacionalnega sovraštva velikih razsežnosti, ki pred njenim nastankom ni bilo tako izrazito.

6 SKLEPI

Kot smo lahko videli, so bili odnosi med Srbi in Albanci na Kosovu skozi zgodovino zelo razgibani, bilo je celo nekaj primerov sodelovanja, kljub temu pa lahko z gotovostjo trdimo, da je bil karakter teh odnosov večinoma rivalski in odkrito sovražen, kar se je še posebej pokazalo konec 19. stoletja, kljub posameznim obdobjem miru in navideznega sožitja, pa se stanje ni dosti izboljšalo niti v celotnem 20. stoletju.

Na razvoj takšnih konfliktov je vplivalo več dejavnikov, vsekakor pa je vzroke potrebno iskati v nacionalno-političnih programih obeh narodov.

6.1 Vpliv konceptov Velike Srbije in Velike Albanije

6.1.1 Vpliv koncepta Velike Srbije

Kot smo lahko videli, so srbski vladarji že neposredno pred nastankom dela Načertanije v tajnosti risali meje nove, razširjene Srbije, ki bi v svojih mejah obsegala tudi z Albanci poseljena ozemlja, torej Kosovo, Metohijo in Makedonijo, ki so jih šteli pod ozemlja, do katerih ima Srbija zgodovinsko pravico, zaradi česar se je iznašel termin Stara Srbija, prav tako pa je bila v teh načrtih vsebovana tudi severna Albanija (Bataković 1994). Leta 1844 z delom Načertanije ti načrti postanejo tudi uraden dokument srbske zunanje politike, ki se v praksi začne uresničevati leta 1878 z vojno proti Turkom, ko srbska vojska vkoraka na ozemlja južne Srbije in pri tem sproži masovni beg albanskega prebivalstva na Kosovo in Makedonijo (Jagodić 1998).

Pri tem Bebler (2008) meni, da so idejo Velike Srbije venomer spremljale ekspanzionistične težnje po prodoru proti Jadranskemu morju, za kar je bila nujno potrebna okupacija ozemelj z večinskim albanskim prebivalstvom, saj se je do obal severne Albanije dalo priti zgolj preko Kosova in Metohije, Jovan Cvijić, utemeljitelj moderne srbske geografije, pa je leta 1912 takšen prodor in posledično okupacijo tujih ozemelj opravičeval tudi z dejstvom, da so Albanci na Kosovu ter v severni Albaniji tako ali tako nastali kot posledica mešanja s Srbi (Beljo in drugi 1993). V skladu s takšno nacionalistično ideologijo in zunanjepolitično orientacijo si je nato srbska vojska leta 1912 kot plen v balkanskih vojnah priborila Kosovo, Metohijo in Makedonijo, prodrla pa je vse do obal srednje Albanije ter pri tem izvrševala

strašne zločine nad albanskim prebivalstvom, kar so opisovali številni srbski in tuji očividci teh dogodkov, med drugim srbski levičar in publicist Kosta Novaković, ki je zapisal, da je bilo med leti 1912 in 1913 na vseh ozemljih, ki jih je zasedla srbska vojska, pobitih skupno 120 000 Albancev (Inštitut za zgodovino v Prištini 1997).

Vsekakor je res, da je do konfliktov med Srbi in Albanci prihajalo že pred nastankom koncepta Velike Srbije, čemur je botrovalo predvsem dejstvo, da je bil delež muslimanov med Albanci kar 70%, zaradi česar so bili primerno orodje v rokah Visoke porte, ki jih je rada uporabljala za zadušitve srbskih in črnogorskih vstaj, prav tako pa so pomembno vlogo odigrale tudi številne selitve albanskega prebivalstva, ki so se skozi stoletja vse bolj širili proti srbskemu etničnemu ozemlju. Toda do tako odkritih sovražnosti in zločinov masovnih razsežnosti pride šele konec 19. stoletja, ko se Srbija dokončno osvobodi turške nadoblasti in pri svojem prodiranju proti jugu naleti na Albance, ki postanejo zgolj ovira pri uresničevanju velikosrbskih ciljev. Tako lahko zaključimo, da koncept Velike Srbije sicer ni izključni razlog za etnične konflikte med Srbi in Albanci, je pa vsekakor eden najpomembnejših.

6.1.2 Vpliv koncepta Velike Albanije

Albanci so na Kosovu prihajali v konflikte z lokalnimi Srbi že kmalu po turški okupaciji, ko so se s planin vse bolj množično začeli naseljevati na plodne ravnice Kosova in Metohije, ta proces je bil še najbolj intenziven konec 17. stoletja, ko so Srbi zaradi neuspešnih vstaj proti Turkom množično bežali s Kosova, Visoka porta pa je na ta področja naseljevala lojalno muslimansko prebivalstvo, torej Albance, o čemer pišejo Bogdanović (1984), Bataković (1992), Judah (2008) ter Altimari in drugi (1984). Pri teh konfliktih je vidno vlogo odigrala porta, ki je vstaje Srbov, Črnogorcev in Grkov najpogosteje dušila s pomočjo albanskih čet, ter na ta način povzročila stanje smrtne sovražnosti med Albanci in njihovimi slovanskimi sosedi (Berishaj 1989).

Posledica vsega tega je bila, da so se tako Srbi kot Črnogorci v vojnah proti Turkom iz maščevanja znašali nad albanskim prebivalstvom, kar je sovraštvo le še poglobljalo. Z nastankom Prizrenske lige leta 1878 so Albanci prvič zahtevali samostojno enoto znotraj turškega cesarstva, ki bi obsegala vsa ozemlja, na katerih Albanci predstavljajo večino, zaradi česar lahko to letnico štejejo kot rojstvo ideje o Veliki Albaniji. Pred to letnico so bili Albanci s Kosova razdeljeni na plemena, med njimi pa ni obstajala neka zavest o pripadnosti

albanskemu narodu, temveč so izražali zgolj klanovska in lokal-patriotska čustva. Po tej vojni pa pride do ključnega zasuka v njihovi mentaliteti, saj se vsa albanska plemena združijo zaradi skupnega zunanje sovražnika Srbije, kar pomeni, da lahko od tega trenutka naprej govorimo o zametkih albanske narodne zavesti (Jagodić 1998). Vse to je imelo neposredne posledice na kosovske Srbe, saj jih je bilo v času od 1876 do 1912 iz kosovskega vilajeta pregnanih 150 000 (Altimari in drugi 1984, 97-98), Tucović (1946, 50) pa meni, da je imela Prizrenska liga in torej posledično tudi koncept Velike Albanije odločilno vlogo na odnose Albancev s svojimi sosedi, saj se od tega trenutka naprej na Srbe in Črnogorce gleda kot na smrtno sovražnike in okupatorje albanskega etničnega ozemlja.

Tako lahko sklenemo, da tudi koncept Velike Albanije ni glavni razlog za konflikte med Srbi in Albanci, je pa vsekakor imel prelomno vlogo, saj so kosovski Albanci praktično od leta 1878 naprej na Srbe gledali kot na okupatorje, kar se je pokazalo s številnimi gverilskimi vstajami, ki so sledili balkanskim vojnám, še najbolj odkrito pa med drugo svetovno vojno, ko je dejansko prišlo do ustanovitve fašistične Velike Albanije, iz katere je bilo pregnanih na deset tisoče Srbov in Črnogorcev, in na koncu z vojno na Kosovu konec 90. let 20. stoletja, ko je Albancem uspelo tisto, kar so si zadali že leta 1878 – da preženejo srbske oblasti s Kosova.

6.2 Vpliv nacionalnih mitologij na razvoj nacionalno-političnih programov Srbov in Albancev

Bitka na Kosovem polju je pustila neizbrisen pečat v zavesti srbskega naroda, zaradi česar je povsem razumljivo, da je iz tega dogodka več stoletij kasneje nastal mit epskih razsežnosti. Pri tem mitu gre za klasičen primer krščanskega vpliva, kjer se poraz proti otomanskim Turkom pojasnjuje kot izbiro nebeške slave nasproti zemeljski moči. Več kot očitno gre v tem primeru za *ex post facto* racionalizacijo vojaškega poraza in kasnejše okupacije s strani Turkov, vendar ima ta mit kljub temu velikanski vpliv na kasnejše odnose z Albanci, ki so v srbskih očeh na mitski ravni prevzeli vlogo Turkov, torej starodavnih sovražnikov vsega srbskega, ki so si prišli prisvajati njihovo sveto zemljo (Schöpflin 2002, 91-92).

Ta mit je vsekakor močno vplival tudi na Ilijo Garašanina, ko je napisal Načertanije, saj v tem delu svoje zahteve po vključitvi Kosova, Metohije, Makedonije ter severne Albanije v novo srbsko državo, opravičuje z zgodovinsko pravico do teh ozemelj, kajti izhajal je iz

prepričanja, da Srbija temelji na slavnem carstvu iz 13. in 14. stoletja, ki je segalo vse do Peloponeza. To slavo prednikov so nazadnje prekinili Turki s svojim osvajanjem Balkana, zaradi česar ima Srbija po njegovem mnenju naravno pravico do uveljavitve te zgodovinske pravice in obnovitve slavnega imperija (Beljo in drugi 1993). Tako lahko zaključimo, da je nacionalna mitologija pri nastanku dela Načertanije brez dvoma odigralo pomembno, če ne kar ključno vlogo.

Albanci pri naslanjanju na slavne prednike in pozivanju na zgodovinsko pravico do Kosova ne zaostajajo kaj dosti za Srbi. Tudi pri njih eno glavnih dilem, kar se Kosova tiče, predstavlja vprašanje "kdo je prišel prvi?". Največji problem pri dokazovanju "albanskosti" Kosova predstavlja že samo ime, saj je slovanskega izvora in opisuje "deželo kosov", ne pomaga pa niti dejstvo, da je Kosovo tako rekoč posejano s srednjeveškimi srbskimi samostani in cerkvami. Pokojni voditelj kosovskih Albancev Ibrahim Rugova je te dileme poskušal razrešiti po enostavnem receptu, in sicer je zagovarjal tezo, da so Albanci potomci antičnega ilirskega plemena Dardancev, ki naj bi živeli na teritoriju današnjega Kosova, zaradi česar se je zavzemal za to, da se Kosovo preimenuje v Dardanijo. Po tej tezi so bili predniki Albancev, torej Dardanci, na tem območju že od nekdaj, kasneje pa so prevzeli še krščansko vero, kar naj bi preprosto pomenilo, da so vsi samostani in cerkve na Kosovu pravzaprav sprva predstavljali rimokatoliške sakralne objekte albanskih prednikov, ki so jih nato slovanski zavojevalci oziroma predniki Srbov ob okupaciji le prevzeli (Judah 2008, 30-31).

To je tudi sicer prevladujoče stališče albanskih zgodovinarjev in zagovornikov ideje o Veliki Albaniji, po kateri imajo Albanci zgodovinsko pravico do vseh tistih ozemelj, na katerih so v preteklosti živeli njihovi domnevni predniki Iliri, dokler jih niso od tam nasilno izrinili slovanski zavojevalci v 6. in 7. stoletju (Derens in Geslin 2006). Toda Altimari in drugi (1984, 86) pravilno opozorijo na dejstvo, da se je ilirski naziv že od 15. stoletja naprej pravzaprav uporabljal za južnoslovanske narode, najintenzivneje v 18. in 19. stoletju, medtem ko se albanski ilirizem pojavi dokaj pozno, vsekakor šele nekje v začetku 20. stoletja. Tako za nastanek albanskega nacionalnega gibanja zelo težko trdimo, da je nastal kot produkt nacionalne mitologije in spomina na ilirske prednike, kar potrdi Jagodić (1998), ko pravi, da pred letnico 1878 težko govorimo o neki skupni albanski zavesti, saj so do tedaj pri njih prevladovala zgolj klanovska in lokal-patriotska čustva. Ob spoznanju, da jih ekspanzionistične težje Srbov, Grkov in Črnogorcev neposredno ogrožajo, se prvič povežejo in tako zaradi skupnega zunanjskega ogrožanja tudi prvič lahko govorimo o zametkih albanske

nacionalne miselnosti, ki kasneje tudi preraste v zahteve po samostojni Albaniji in ideji enotnega albanskega naroda. Brez dvoma torej lahko zaključimo, da za razliko od Srbov, nacionalna mitologija pri formiranju nacionalno-političnega programa Albancev ni odigrala ključne vloge, pač pa je bila to v prvi vrsti eksistencialna ogroženost in skupni zunanji sovražnik, ki se je želel polastiti ozemelj, naseljenih z Albanci.

7 LITERATURA

1. Altimari, Francesco, Hakif Bajrami, Dimitrije Bogdanović, Zekerija Cana, Jahja Drancolli, Hajredin Hoxha, Dušan Nečak, Albina Nečak-Vuk, Shukri Rahimi, Skender Rizaj, Janez Stanič, Drita Statovci in Aleksandar Stipčević. 1984. *Albanci*. Ljubljana: Cankarjeva Založba.
2. Anscombe, Frederick F. 2006. *The Ottoman Balkans, 1750-1830*. Princeton: M. Wiener.
3. Avramović, Sima. 1999. *History of the Kosovo problem*. Dostopno prek: <http://jurist.law.pitt.edu/acad-com.htm#Avramovik> (3. marec 2011).
4. Bataković, Dušan T. 1992. *The Kosovo Chronicles*. Beograd: Knjižara Plato. Dostopno prek: Projekat Rastko Gračanica (5. marec 2011).
5. --- 1994. *Ilija Garašanin's »Načertanije«: a reassessment*. Dostopno prek: http://www.rastko.rs/istorija/batakovic/batakovic-nacertanije_eng.html (13. julij 2011).
6. Bebler, Anton. 2008. Propuštena prilika. *Peščanik*, 22. oktober. Dostopno prek: <http://www.pescanik.info/content/view/2171/66/> (14. februar 2012).
7. Beljo, Ante, Albert Bing, Edo Bosnar, Božica Ercegovac Jambrović in Nada Skrlin. 1993. *Greater Serbia: from Ideology to Agression*. Zagreb: Hrvatski informativni centar. Dostopno prek: <http://www.hic.hr/books/greatserbia/index.htm> (21. januar 2012).
8. Berishaj, Martin. 1989. *Mednarodni pomen Prizrenske lige*. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS.
9. Bogdanović, Dimitrije. 1986. *Knjiga o Kosovu*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti. Dostopno prek: Projekat Rastko Gračanica (11. marec 2011).
10. Božić, Agneza. 1999. Toward Preventing Ethnopolitical Conflict. V *The Constitutional and Political Regulation of Ethnic Relations and Conflicts*, ur. Mitja Žagar, Boris Jesih in Romana Bešter, 57-65. Ljubljana: Institute for Ethnic Studies.

11. Connor, Walker. 1994. *Ethnonationalism: the quest for understanding*. Princeton: Princeton University Press.
12. Çeku, Ethem. 2009. Kosova during 1960-1970 and Albania`s position. V *Thesis Kosova - International Research Review*, ur. Masar Stavileci, 26-27. Prishtinë: AAB University.
13. Derens, Jean-Arnault in Laurent Geslin. 2006. The dream of a Greater Albania. *Le Monde diplomatique*, 14. julij. Dostopno prek: <http://mondediplo.com/2006/07/14albania> (18.november 2011).
14. Deretić, Jovan I. 2005. *Srbi i Arbanasi*. Beograd: Sardonija.
15. Dorich, William. 1992. **Kosovo**. Los Angeles: Kosovo Charity Fund. Dostopno prek: Projekat Rastko Gračanica (10. julij 2011).
16. Drançolli, Jahja. 2008. Illyrian-Albanian Continuity on the Areal of Kosova. V *Thesis Kosova-International Research Review*, ur. Masar Stavileci, 29-45. Prishtinë: AAB University.
17. Duke, Simon. 1999. *From Amsterdam to Kosovo: Lessons for the future of CFSP*. Dostopno prek: http://aei.pitt.edu/805/1/scop99_2_1.pdf (19. april 2011).
18. Eriksen, Thomas Hylland. 2002. *Ethnicity and nationalism*. London: Pluto Press.
19. Glenny, Misha. 2001. *The Balkans: Nationalism, War and the Great Powers, 1804-1999*. New York: Penguin books.
20. Hadalin, Jurij. 2011. *Boj za Albanijo: propad jugoslovanske širitve na Balkan*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
21. Horowitz, Donald L. 2000. *Ethnic groups in conflict*. Berkeley; London: University of California Press.

22. International Crisis Group. 2011. *North Kosovo: dual sovereignty in practise*. Dostopno prek: [http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/balkans/kosovo/211%20North%20Kosovo%20---%20Dual%20Sovereignty%20in%20Practice.pdf](http://www.crisisgroup.org/~/media/Files/europe/balkans/kosovo/211%20North%20Kosovo%20---%20Dual%20Sovereignty%20in%20Practice.pdf) (4. oktober 2011).
23. Ismayilov, Gursel G. 2008. *Ethnic conflicts and their causes*. Dostopno prek: <http://www.google.si/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CFwQFjAA&url=http%3A%2F%2Fspace.khazar.org%2Fjspui%2Fbitstream%2F123456789%2F136%2F1%2FGursel%2520G.%2520Ismayilov.doc&ei=tSC6T9boFMGS-wbzjumsCg&usq=AFQjCNEIhXoFUVsUyVxEIzqF02btdMrPbg&sig2=4I2lu5AP3f6kuK-r90GLig> (12. marec 2011).
24. Jagodić, Miloš. 1998. The Emigration of Muslims from the New Serbian Regions 1877/1878. *Balkanologie*, 2. december. Dostopno prek: <http://balkanologie.revues.org/index265.html> (5. marec 2011).
25. Janković, Đorđe. 1999. *Srednji vek Kosova i Metohije – arheološka istraživanja*. Dostopno prek: <http://www.kosovo.net/sk/rastko-kosovo/istorija/djankovic-kosmet.html> (20. marec 2011).
26. Jevtić, Atanasije. 1990. ***Stradanje Srba na Kosovu i Metohiji od 1941. do 1990. godine***. Priština: Jedinstvo. Dostopno prek: Projekat Rastko Gračanica (20. marec 2011).
27. Jović, Dejan. 2009. *Yugoslavia: a state that withered away*. West Lafayette: Purdue University Press.
28. Judah, Tim. 2008. *Kosovo: what everyone needs to know*. Oxford: Oxford University Press.
29. Kellas, James G. 1998. *The politics of nationalism and ethnicity*. London: Macmillan Press.
30. Dolinar, Ksenija in Zdravko Duša, ur. 1988. *Leksikon Cankarjeve založbe*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

31. Malcolm, Noel. 1998. *Kosovo: a short history*. London: Macmillan. Dostopno prek: Scribd (16. april 2011).
32. Manetović, Edislav. 2006. Ilija Garašanin: Načertanije and Nationalism. *The Historical Review* 3 (97). Dostopno prek: <http://www.historicalreview.org/index.php/historicalReview/article/view/201/97> (12. marec 2011).
33. Mazower, Mark. 2000. *The Balkans: a short history*. New York: Modern Library.
34. New World Encyclopedia. 2007. *Dušanova Srbija*. Dostopno prek: http://static.newworldencyclopedia.org/d/dd/Dusanova_Srbija200.jpg (12. junij 2012).
35. Pavićević, Vladimir. 2009. 1989-2009: od isključenja ka integraciji (slučaj Srbije). V *1989-2009. Godine prevrata: početak inkluzije ili ekskluzije?*, ur. Nermina Mujagić, 95-99. Sarajevo: Heinrich Böll Foundation.
36. Pavlica, Damjan. 2011. Savremena istorija Kosova. *Peščanik*, 19. september. Dostopno prek: <http://pescanik.net/2011/09/savremena-istorija-kosova/> (10. februar 2012).
37. Ramet, Sabrina P. 2002. *Balkan babel: the disintegration of Yugoslavia from the death of Tito to the fall of Milošević*. Oxford: Westview.
38. --- 2006. *The three Yugoslavias: state-building and legitimation, 1918-2004*. Washington: Woodrow Wilson Center.
39. Roth, Hugo. 1996. *Kosovo origins*. Beograd: IKP Nikola Pašić. Dostopno prek: Projekat Rastko Gračanica (15. marec 2011).
40. RTS Srbija. 2010. *(Ne)prirodna Albanija!* Dostopno prek: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/Region/604091/%28Ne%29prirodna+Albanija!> (10. junij 2012).

41. Savich, Carl K. 2000a. *Eyewitness to Genocide in Kosovo: Kosovo-Metohija and the Skenderbeg Division*. Dostopno prek: http://www.kosovo.net/sk/rastko-kosovo/istorija/savic_skenderbeyss1.html (4. april 2011).
42. --- 2000b. *The Kosovo chrisis: origins and history*. Dostopno prek: http://www.kosovo.net/sk/rastko-kosovo/istorija/csavich-kosovo_crisis.html#_Toc493243258 (20. marec 2011).
43. --- 2001. Tetovo and Greater Albania: Tetovo during World War II, 1941-1945. *Macedonia news*, 26. avgust. Dostopno prek: <http://www.maknews.com/html/articles/savich/savich1.html> (4. april 2011).
44. Schöpflin, George. 2002. *Nations, identity, power : the new politics of Europe*. London: C. Hurst.
45. Shukriu, Edi. 2008. Prehistory and the Antique History of Kosova. V *Thesis Kosova - International Research Review*, ur. Masar Stavileci, 5-6. Prishtinë: AAB University.
46. Smith, Anthony D. 1991. Genealogija narodov. V *Študije o etnonacionalizmu*, ur. Rudi Rizman, 51-58. Ljubljana: Krt.
47. Sokolović, Džemal. 2006. *Nacija protiv naroda: Bosna je samo jedan slučaj*. Beograd: Biblioteka XX vek.
48. Stranjaković, Dragoslav. 1939. *Kako je postalo Garašaninovo »Načertanije«*. Dostopno prek: http://www.rastko.rs/istorija/garasanin_nacertanije.html#_Toc412529203 (13. julij 2011).
49. The Institute of History, Prishtina. 1997. *Expulsion of Albanians and colonisation of Kosova*. Dostopno prek: <http://www.kosova.com/arkivi1997/expuls/contents.htm> (10. november 2011).
50. Thomas, Nigel in Krunoslav Mikulan. 2006. *The Yugoslav Wars. 2, Bosnia, Kosovo and Macedonia 1992-2001*. Oxford: Osprey.

51. Tomić, Jovan N. 1913. *O Arnautima u Staroj Srbiji i Sandžaku*. Beograd: Knjižara Gece Kona. Dostopno prek: Projekat Rastko Gračanica (24. marec 2011).
52. Tucović, Dimitrije. 1945. *Srbija i Arbanija*. Beograd: Kultura.
53. *Ustav Republike Kosovo*. 2008. Dostopno prek:
<http://www.kushtetutakosoves.info/repository/docs/Ustav.Republike.Kosovo.Srpski..pdf> (25. april 2012).
54. *Ustav Republike Srbije*. 2006. Dostopno prek:
http://www.srbija.gov.rs/cinjenice_o_srbiji/ustav_odredbe.php?id=61060 (25. april 2012).
55. Vasić, Miloš. 2003. Virovitica, Karlovac, Karlobag – Hag. *Vreme*, 20. februar. Dostopno prek: <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=333476> (18. november 2011).
56. Veleposlaništvo Republike Srbije. 2011. *Kosovo in Metohija*. Dostopno prek: http://www.ambadasrbije.si/kosovo_in_metohija.html (25. april 2012).
57. Vlasi-Avdić, Nadira. 1989. *Za odbranu Azema Vllasija*. Ljubljana: Republiška konferenca ZSMS.
58. Voje, Ignacij. 1994. *Nemirni Balkan : zgodovinski pregled od 6. do 18. stoletja*. Ljubljana: DZS.
59. Wikipedia. 2009. *Srpska osvajanja 1912*. Dostopno prek:
http://sh.wikipedia.org/wiki/Datoteka:Srpska_osvajanja_1912.png (10. junij 2012).
60. --- 2010. *Dardania and Kosovo*. Dostopno prek:
http://en.wikipedia.org/wiki/File:Dardania_and_kosovo.png (10. junij 2012).
61. --- 2011. *Kosovo03*. Dostopno prek: <http://en.wikipedia.org/wiki/File:Kosovo03.png> (10. junij 2012).

62. --- 2012. *Map of Greater Serbia (in Yugoslavia)*. Dostopno prek:
http://sh.wikipedia.org/wiki/Datoteka:Map_of_Greater_Serbia_%28in_Yugoslavia%29.svg
(10. junij 2012).

63. Žnidaršič-Žagar, Sabina. 2009. Kosovo and Slovenia – Two Stories, Two Destinies, Different Challenges (Comparison of Demographic Trends in the Republic of Kosovo and the Republic of Slovenia over the Last Century). V *Thesis Kosova – International Research Review*, ur. Masar Stavileci, 110-113. Prishtinë: AAB University.